

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NDA TÜRK-SOYVET YAKINLAŞMASI VE MOSKOVA ANTLAŞMASI

TURKISH-SOVIET APPROACH AND MOSCOW TREATY IN THE TURKISH LIBERATION WAR

Muharrem Selçuk ÜNAL

Emekli Kurmay Albay, uselcuk884@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5784-4683

Geliş Tarihi: 24 Ekim 2022; Kabul Tarihi: 10 Ocak 2023

Received: 24 October 2022; Accepted: 10 January 2023

ÖZET

I. Dünya Savaşı sonrası İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan hemen sonra müttefik kuvvetler Anadolu topraklarını yer yer işgale başlamıştı. 15 Mayıs 1919'da İngiliz ve Fransızların desteği ile Yunanlılar tarafından başlatılan İzmir'in işgali ile Osmanlı Devleti neredeyse tam bir çıkmaza girmişti. Akabinde, bir görev talimatı ile Samsun'a görevlendirilen Mustafa Kemal, ülkenin geleceği için 'tam bağımsızlık kararı' olarak Samsun'dan Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştı. Ancak, yapılacak bağımsızlık mücadelesinin başarılmasında mali desteğin yanında elde mevcut silah ve cephaneye ilave olarak, farklı cins ve çapta silah ve cephane ile çeşitli harp malzemelerine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu mücadelede dönemin koşulları ve karşılıklı menfaatleri Türkiye ve Rusya'yı birbirine yakınlaştırmıştı. Böylece, Kurtuluş Savaşının mevcut ikliminde Rusya ile kurulan temas önem kazanmıştı. İhtiyaç duyulan harp silah ve cephanesinin Rusya'dan temini çerçevesinde ortaya konan çalışmanın amacı; Milli Mücadele örgütlenme döneminden 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen süreçte her iki ülkenin birbirlerine yakınlaşma sebepleri, yapılan resmi ve gayri resmi görüşmeler, görüşmelerin kesilmesi, tekrar başlaması ve sonuçlanmasında etken olan olayları analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Bolşeviklik, Diplomasi, Yardımlar.

ABSTRACT

Immediately after the Mudros Armistice Agreement had signed between the Allied Powers and the Ottoman Empire after the First World War, the allied

forces began to occupy the Anatolian lands from place to place. With the occupation of Izmir, which was initiated by the Greeks with the support of the British and French on May 15, 1919, the Ottoman Empire had been almost in a stalemate. Subsequently, Mustafa Kemal, who had been assigned to Samsun with a mission instruction, started the War of Independence from Samsun by taking a "decision of full independence" for the future of the country. However, in addition to the financial support, the existing weapons and ammunition, different types and sizes of weapons and ammunition and various war materials were needed to achieve the independence struggle in this struggle. The conditions and mutual interests of the period brought Turkey and Russia closer to each other. Thus, in the current climate of the War of Independence, the contact with Russia gained importance. This study was put forward within the framework of the procurement of the needed war weapons and ammunition from Russia. The aim of this study is to analyse the reasons for the rapprochement between the two countries, the official and unofficial meetings, the interruption, resumption, and conclusion of the talks in the period from the organization period of the national struggle to the signing of the Moscow Treaty on March 16, 1921.

Keywords: Turkey, Russia, Bolshevism, Diplomacy, Aids.

GİRİŞ

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan başlattığı Kurtuluş Savaşı'nda elinde; Mondros Mütarekesi sonrası teslim olmayan kuvvetler, bunların silah ve donanımları, Osmanlı askeri depolarından kaçırılan silah ve cephaneler ile kısıtlı vergi kaynakları hariç maddi ve mali güç bulunmuyordu. 15 Mayıs 1919'da müttefiklerce başlatılan Yunan işgaline karşı, önce Kuvâ-yı Milliye sonrasında milli kuvvetlerce yapılan mücadelede acilen askeri gücün ilave silah ve malzemeyle donatılmasına ihtiyaç duyulmuştur. İlk olarak Ruslar, Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenme safhasında yapılacak yardımlarla ilgili olarak gayriresmi görüşmeleri başlatmış, Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi yapıldığı sıralarda Halil (Kut) Paşa'yı Moskova'ya göndermesiyle devam etmiştir. TBMM'nin açılmasını müteakip Mustafa Kemal'in Lenin'e gönderdiği yardım talebini içeren mektupla başlayan ilk resmi temas ve Çiçerin'in olumlu cevabıyla Moskova Antlaşması'nın zemini sağlanmıştır. 5 Mayıs 1920 tarihinde başlayan Moskova görüşmeleri, Rusların Ermeniler lehine kabul edilemeyecek toprak talepleri üzerine 28 Ağustos 1920'de kesintiye uğramıştır. Değişen şartlar sonucunda Rusların görüşme daveti üzerine yola çıkan Türk heyeti 19 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmış, yapılan olumlu görüşmeler sonucunda 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile 1919'da başlayan ve kesintili olarak yapılan Rus

yardımları 1923 yılına kadar düzenli olarak devam etmiştir. Yapılan çalışmada; Milli Mücadele başlangıcında Türkiye'nin durumu ve gücü, Çarlık Rusya'sının yıkılmasından sonra ortaya çıkan Bolşeviklik akımı hakkında bilinenler ve bu akıma Mustafa Kemal'in bakış açısı ile konuya ilişkin TBMM'de yaptığı konuşmalar, Türkiye ile Bolşevik Rusya'nın birbirlerine yaklaşma sebepleri, Moskova Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan süreçte diplomasi alanında yaşanan olaylar ve Rus taraflarınca dayatılan konular, Türk tarafının tepkileri ile yapılan antlaşmanın sonuçları analiz edilmiştir. Bu kapsamda, Mondros Mütarekesi sonrası dönem ile 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan süreçte, siyasi ve askeri literatür temelinde, belirli bir dönem aralığına yönelik kapsamlı bir analiz ortaya konulmuştur. Alanda araştırma yapan akademisyenlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Yapılan çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak alanda yazılmış ana kaynaklar, *TBMM Zabıt Cerideleri* ve *TBMM Tutanakları* incelemesine dayalı betimsel bir araştırma yapılmıştır. Çalışma sürecinde kaynak tarama, kaynakların tahlili, eleştirel analiz ve tüm kaynakların çözümlenmesi sırası takip edilmiştir. Makale kapsamında, araştırma konusunun ana bölümünü oluşturan Moskova görüşmelerinin düzenlenmesinde aşağıda adı geçen eserler incelenerek değerlendirme ve analiz yapılmıştır:

Cebesoy'un *Moskova Anıları*, Karabekir'in *İstiklal Harbimiz*, Bıyıklıoğlu'nun *Atatürk Anadolu'da*, Gürün'ün *Türk-Sovyet İlişkileri*, Meram'ın *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Tansel'in *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Cilt I-IV*, Tengirşenk'in *Vatan Hizmetinde*, Tevetoğlu'nun *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Sonyel'in *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, *Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Kolesnikov'un *Atatürk Dönemi Türk Rus İlişkileri*, Okyar'ın *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, Şemsutdinov ve Bağirov'un *Bir Karagün Dostluğu*, Vandov'un *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, Aralov'un *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Yerasimos'un *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri* adlı eserleri ile Vitol ve Yüceer'in *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*.

BULGULAR

- İstiklal Savaşı'nda ilave silah ve askeri malzemeye duyulan ihtiyaç,
- Bolşeviklik hakkında sınırlı bilgi,
- Bolşevikliğin ülkeye yayılma tehlikesi,
- Eski İttihatçı paşaların Almanya ve Rusya üzerinden yaptığı faaliyetlerin Moskova görüşmeleri ve Milli Mücadele'deki yeri,
- Yapılacak yardımlara karşılık Rusların Ermenistan lehine toprak talepleri.

1. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI TÜRKİYE'NİN DURUMU

30 Ekim 1918'de, Müttefik Kuvvetleri temsilen Akdeniz Filo Komutanı Koramiral Calthorpe ile Osmanlı Devleti adına Deniz Bakanı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey arasında imzalanan ve 24 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi sonrası 13 Kasım 1918'de İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 55 parça müttefik filosu İstanbul'a ulaşmış, Haliç işgal edilmiştir (Şimşir, 2006: 56). Aynı tarihte 3.500 İngiliz ve Fransız askeri karaya çıkarılarak 2.000'i Beyoğlu'na yerleştirilmiştir (Jaeschke, 2011: 29; Tansel, 2019 a: 53). Paris Barış Konseyi'nde İngiltere, Fransa ve ABD başkanlarının 6 Mayıs'ta gizlice almış oldukları karar üzerine 15 Mayıs 1919'da Yunanlar, İzmir'i işgale başlamıştır (Sonyel, 2010: 27).

Mondros Mütarekesi'nin 20. maddesi gereğince elde ettikleri avantajı kullanmak isteyen müttefikler, ivedilikle Osmanlı ordusunu terhis etmek, silah ve cephanesine el koymak istemiştir. Buna mukabil ordu ise, verilen teslimat emirlerini geciktirip silah ve cephanenin mümkün olan azami miktarını elde tutmanın gayreti içinde olmuştur. Bu bağlamda, 9 kolordu ve bağlı birlikleri, 515.000 tüfek, muhtelif cins 252 ağır top, 627 sahra topu, 987 makineli tüfek ile 165.927 sandık cephaneyi teslim etmeyerek elde tutmayı başarmıştır (Türkmen, 2001: 69). Müderrisoğlu (2018), teslim edilmeyen ağır top sayısını 233 olarak ifade etmektedir (37). 27/28 Ocak 1920 gecesi Akbaş cephaneliğine yapılan baskınla ele geçirilen sekiz bin tüfek, üç yüz mitralyöz ve beş bin sandık cephanenin tamamına yakınının, 1919 Ocak ayında Anadolu'ya nakli başarıyla gerçekleştirilmiştir (Özalp, 2020: 90, 91; Tansel, 2019 b: 18). O dönemde ordu personel mevcudu, 15. Kolorduya bağlı 17.860 mevcutlu dört tümenin dışında adeta çekirdek kadro haline dönüşmüştür. (Türkmen, 2001: 78). Ordu envanteri ile teslim edilen silah miktarları mukayese

edildiğinde; envanterde mevcut top ve makineli tüfeğin %18-%25'i ile piyade tüfeğinin %56'sı müttefik kuvvetlere teslim edilmemiştir.

Cephane sıkıntısı Anadolu'nun her yerinde ortak bir problemdi. Mondros Mütarekesi sıralarında bu durumun önemini kavrayan Mustafa Kemal, 3 Kasım 1918'de silah ve cephanenin emniyete alınması konusunda Genelkurmay'ın dikkatini çekmiştir. Hemen akabinde, bu vazifeyle görevlendirilen Karakol Cemiyeti kurulmuştur (Bıyıklıoğlu, 1959: 19).

İstiklal Savaşı'nın başlangıç döneminde Osmanlı Devleti'nin, 153,7 milyon lira dış borcu vardı (Müderrişoğlu, 2018: 133). Milli Mücadele'nin maddi ve mali yükünün büyük kısmı bir süre *nakdi ve aynı teberru* adıyla, sonra da *vergi ve tekalif-i harbiye* olarak tamamen halk tarafından karşılanmıştır (Türkmen, 2001: 281). Kısacası; yapılacak Kurtuluş Savaşı için önemli miktarda mali finansman, ciddi oranda personel seferberliği ile silah ve cephaneye takviyesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal, komuta ettiği Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı görevine son verildikten sonra 19 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiş ve işgale tanık olmuştur. İstanbul'da bulunduğu sürede Şişli'deki evinde annesiyle birlikte kalmış ve burada kurtuluş mücadelesinin çarelerini düşünmüş ve planlamıştır (Atay, 1984: 150-151). Anadolu'ya geçme ve milleti kurtarma düşüncesini ilk olarak İsmet Paşa'ya Şişli'deki bu evde açıklamış ve ondan fikri destek görmüştür. Mustafa Kemal aldığı ağır ve kesin kararın doğruluğuna inanmak için durumu her yönüyle mütalaa etmek gerektiğini biliyordu. Bu nedenle, halkın üzerinde samimi bir kanaat uyandırmak, fikri hazırlığın ciddi ve önemli bir mesele olduğunu göstermek için Şişli'deki bu evde kalmıştır (Atay, 1955: 96-97). Bu arada Padişah Vahdettin ile bir görüşme yapmış, fakat tatmin olmamıştır. İstanbul'da bulunduğu sürede kaldığı ev, İtalyanlar ve İngilizler tarafından zaman zaman taciz edilmiş, hatta; Mustafa Kemal'in bulunmadığı bir zamanda İngilizler tarafından ev zorla aranmıştır (Atay, 1984: 152-153). Mustafa Kemal'in İstanbul'da kaldığı sürede, kurtuluş mücadelesinin çarelerini düşünmesi ve fikri hazırlıkları yapmasının Kurtuluş Savaşı'nın planlanma ve karar sürecinde önemli bir yeri vardır. Bu süreçte, işgal kuvvetleri tarafından yapılan aramalarla, Mustafa Kemal'in hareketleri özellikle İngilizler'in yakın ilgi alanına girmiş ve takibe alınmıştır.

Mustafa Kemal, kendisinin yazdırdığı ve geniş yetkileri içeren görev talimatı ile 3. Ordu Müfettişliği görevine atanmış ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'da kurtuluş mücadelesini başlatmıştır (Atatürk, 2018: 6). Genel durum ve görünümü şu şekilde ifade etmiştir:

Ordunun elinden silahları, cephanesi alınmış ve alınmakta...İtilaf devletleri, ateşkes hükümlerine uymaya gerek görmüyorlar. Birer bahaneyle, İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş ve Ayıntap [Antep], İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askeri birlikleri; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor...15 Mayıs 1919'da İtilaf devletlerinin onayıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkartılıyor... (Atatürk, 2018: 1).

Bu durum ve vaziyet içerisinde Mustafa Kemal, milli egemenliğe dayanan tam bağımsız Türk Devleti kurma kararını almıştır (Atatürk, 2018: 1, 6, 9,). Şimşir'e (2006) göre, Karal *tam bağımsızlık* kavramını şu şekilde tanımlamıştır:

İstiklal-i tam, bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin ruhu aslisidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhte edilmiştir... İstiklal-i tam denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, harsî (kültürel) ve ilah. Her hususta istiklal-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiye, millet ve memleketin, mana-yı hakikasiyle bütün istiklalinden mahrumiyet demektir (412).

Ahmad'a (2019) göre Toynbee, I. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu şöyle ifade etmektedir:

Türkiye vilayetlerini kaybetti; müttefikleri yenildi ve Hint Müslümanları arasında ateşli taraftarları olsa da Türkiye'nin İslam kampı içinde bile dostu kalmadı. Constantinople galiplerin eline geçti, Türkiye düşmanlarla kuşatıldı. Büyük güçler tıpkı kamp ateşinin çevresindeki kurtlar gibi, aç olan gözlerini dikmiş fırsat kolluyorlardı. Doğa Türkiye'ye zenginlik bahşetmişti ve emperyalizm aç gözlüydü (62).

2. 1917 DEVRİMİ SONRASI BOLŞEVİK RUSYA

Ekim 1917'de Lenin önderliğinde Bolşeviklerin yaptığı ihtilalle Çarlık Rusya'sı yıkılmış yerine Bolşevik Rusya kurulmuştur (Lee, 2004: 197).

Gürün'ün (1991), Liebman'dan aktardığına göre, Lenin ve Bolşevikler, Rus ihtilalini, Dünya ihtilalinin başlangıcı olduğunu ve ihtilali Alman, Fransız ve İngilizlerin takip edeceğini bu şekilde sosyalizmin başarıya ulaşacağını varsaymaktadır. Bu beklenti 1918'de, Lenin tarafından yapılan konuşmalarda dile getirilmiştir (13).

Bolşeviklerin siyasetlerinde esas nokta Marksist felsefesine mutlak inanç olmuştur. Bu sebeple, kapitalist sistemin yapısındaki sıkıntılar sonucu er geç çökeceğine inanmaktaydılar. Bununla

birlikte, I. Dünya Harbi sonlarında yapılan Sovyet ihtilalinin dünya politikasını değiştireceğini ve kapitalizmin yıkılmasında büyük rol oynayacağını düşünüyorlardı. Böylece kapitalizm yerine Avrupa'da komünizm hâkim olacak ve Sovyet Rusya dünyada haklı yerini alacaktır (Okyar, 2017: 37).

Sovyet Hükûmeti, ulusların kendi kaderini kendi tayin etme ilkesine dayanarak, her halkın emperyalizme karşı mücadelesini destekleyeceğini ve böyle bir mücadelenin gereğini sık sık vurgulamıştır. Lenin, Amanullah Han'a yazdığı mektupta şu ifadelere yer vermiştir:

İşçi ve köylü hükûmeti, gerçekten, Rusya Cumhuriyeti'nin tüm uluslarına hakiki özgürlük ve eşitlik olanağını tanımış ve dediğiniz gibi, enternasyonalist ilkeyi benimseyerek, sömürücüler karşısında bütün emekçi halkların birliğini ilan etmiştir (Alsan, 1976: 20).

Lee (2004), Çarlık Rusya'sını sona erdiren Bolşevik Devrimi'nin Ekim 1917'de tamamlandığını (193), 1917 ve 1922'de Lenin'in, federalizmin gelecekte dağılma tehdidinin önüne geçeceğine rıza göstererek Rus Sosyalist Federe Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği (SSCB)'nin oluşturulmasına razı olduğunu ifade etmiştir. Hayatının son zamanlarında Lenin'in, en büyük korkularından birisinin Bolşeviklerin *sadece bir Sovyet maskesi altında, nefret edilen Çarist rejimin kimi özelliklerini yeniden canlandırılması olduğuna işaret etmekte (202-203)*, Bolşevik Devriminin başarısı ve hayatta kalmasını düşmanları olan Batılı güçlerin çöküşlerinin kaçınılmaz olduğu ön koşuluna bağlanmaktaydı. Troçki'ye göre, *Ya Rus Devrimi Avrupa'da devrimci bir hareket yaratacak ya da Avrupalı güçler Rus Devrimi'ni yıkacaklardı (Lee, 2004: 193, 202-203, 252-253)*. Sovyet iktidarının ilk yıllarında Troçki, popülerite açısından Lenin'in gerisinde kalmaktaydı. Partideki çoğunluk onu Lenin'in varisi ve geleceğin parti ve devlet başkanı olarak görüyordu (Vitol, 2010: 237). Rusların, yapılan devrimin emperyalist ülkelerde de yayılacağı ve bu şekilde hayatta kalabileceği varsayımından hareket ettiği; Lenin'in ise, kurulan yeni rejimin, Çarlık rejimin özelliklerinden tamamen arındırılmadığını ifade ettiği görülmektedir.

Sovyet Rusya Hükûmeti, Ekim 1917'de çıkardığı ilk dekre ile halkların esaret altında olmalarına karşı olduklarını ilan etmiş; yabancı toprakları gasp etmeden, tazminat istemeden demokratik yollarla barış antlaşmaları için görüşmelere davet etmiştir. Aralık

1917'de Sovyet Rusya, Çarlık hükümetlerince imzalanan gizli antlaşmaları reddetme kararını almıştır. İstanbul'un ele geçirilmesi için Çar tarafından imzalanan ve Krenski tarafından onaylanan gizli antlaşmaları da reddettiğini resmen bildirmiştir. Kızıl Ordu'nun, İngiliz-Fransız emperyalist devletler ile Çarlık Rusya'sına karşı elde ettiği zafer, Türk halkı üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Dönemin Türk basını, emperyalizmle mücadelenin halkların kurtuluşu için çare olduğu, Sovyet Devrimi ülkülerinin kurtuluş yolunda zaferi getireceği haberlerine yer vermiş ve Türk halkları üzerinde olumlu etki yaratılmasını sağlamıştır (Vandov, 2014: 33-35). Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920'de meclisi açış konuşmasında, I. Dünya Savaşı öncesi İstanbul'un, İtilaf Devletleri'nce Çarlık Rusya'sına gizli antlaşmalarla verildiği ifade edilmiştir (TBMM G.C.Z., 24 Nisan 1920).

Ruslar, Türk ihtilalini başlangıçta olumlu karşılamışlardır. Kendi devrimlerinin benzeri olarak görmüşler, Müslüman dünyasına yayılışı olarak değerlendirmişler ve İzvestiya'da, Asya'da *ilk Sovyet ihtilali* olarak müjdelemişlerdir. Bolşevikler için Türkiye, Rusların açık yanlarını örten stratejik öneme haiz coğrafyada yer almaktaydı (Kinross, 2020: 257). Rusya, bu dönemde Anadolu'da başlayan Türk ihtilalini, komünizmin Müslüman bir ülkede yayılması için önemli bir fırsat olarak görmüştür.

İngiliz tarihçi Carr, I. Dünya Harbi'nin bittiği ve Sovyet Rusya'nın zayıf olduğu dönemde, Müslümanlara haklarının iade edilmesi kararının bir fedakârlık anlamı taşımadığını ifade etmektedir. Neticede bu kararın onlar için herhangi maliyeti söz konusu değildir. 19 Eylül 1919'da Çiçerin, radyoda Türk işçi ve köylülerine hitap ettiği bildiride; Sovyet Rusya'nın, Çarlık Rusya'sının Türk Boğazları hakkında ileri sürdüğü tüm haklarından vazgeçtiğini ve Doğu'da ezilen halklara yardım edeceklerini beyan etmiştir (Okyar, 2017: 6-7). Çiçerin'in bildirisi, Çarlık Rusya'sının Türk Boğazları üzerindeki haklarından vazgeçmesi, ezilen işçi ve köylü halklara yardım vaatlerinde bulunması, hem üst düzeydeki siyasetçileri hem de tabandaki işçi ve köylüyü etkilemeye yöneliktir.

3. BOLŞEVİZM VE KOMÜNİZM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca birçok defa Çarlık Rusya'sı ile karşı karşıya gelmiş, işgaline maruz kalmış ve çeşitli antlaşmalar imzalamıştır. Bu nedenle, Çarlık Rusya'sının yayılmacı siyaseti yakından bilinmekle birlikte Bolşevikler hakkında sınırlı

bilgi ve kanaat bulunmaktaydı. Bu durum TBMM'yi 23 Nisan 1920'de dış ülkelerle münasebetler kurmayı ve bu münasebetlerden avantaj sağlamayı zorunlu kılmıştır. O dönemde dış yardım ve dayanaklar düşünülürken akla gelen Bolşeviklerin ihtilal gerçekleştirdiği Rus Şûralar Hükûmeti (Sovyetler Birliği) olmuştur. Neticede, Türklerin tarihten gelen en büyük düşmanlarından biri olan Çarlık Rusya'sı yıkılmış (Şubat 1917) yerine Bolşevikler adıyla ihtilalci kadro iktidarı ele geçirmiştir (7 Kasım 1917). Bolşeviklik iktidarı daha ilk günden *ilhaksız ve tazminatsız sulh* prensibini ortaya atarak, milletlerin özgürlüğü sloganıyla dünya sahnesine çıkmıştır (Aydemir, 2020: 364-365).

Cebesoy (2017), Çarlık idaresi ile Bolşevikler arasındaki farkı şu şekilde ifade etmiştir:

Çarlık, elde edemediği milletleri karışıklık içerisinde bırakmış ve milli ruh ve vicdanlarını yok etmişler; Bolşevikler ise, insan kitlelerine istedikleri milliyet ruhu aşılayarak, bunları küçük gruplara ayırmış ve Bolşeviklik telkini yapmıştı. Çarlık ordusu kuvvetini sadece Rus ve Ruslaştırabildikleri milletlerden temin etmiş, Bolşevikler ise hâkim oldukları bütün milletlerden asker toplamaya çalışmışlardır (59-60).

Bu görüşlere göre, her iki yönetim şekli de emperyalist ve yayılcı özelliklerini muhafaza etmektedir. Ancak, rejimin hâkimiyetine aldığı veya almaya çalıştığı halklara karşı uygulanan yöntemlerde farklılıklar mevcuttur.

Soysallıoğlu'na (1946) göre, Bolşevikler, dünyada kendilerinden ve kendi usullerinden başka hiçbir kuvvetin dostu olamaz ve dostluğu devam ettiremezler. Gaye birliği ile hedefine yaklaşır, ısrar ve müthiş bir azimle politikasını sürdürür. Dünyanın her yerinde Bolşevik ihtilal ve inkılabı yapmak başlıca hedefidir (23-24).

Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920'de mecliste yaptığı konuşmasında:

Kafkasya üzerinde bulunduğumuz için Kafkasyadan, Rusyadan bahsedebiliriz. Malûmu Aliniz Bolşeviklerin kendilerine mahsus birtakım esasları, noktai nazarları vardır. Ben şahsen bütün vuzuhile ve teferruatile bunlara vakıf değilim ve yakın zamanlara kadar Bolşevikler nereye temas ederse, nereye gelirse daima kendi noktai nazarlarını kabul ettirmek azminde idiler... Milletimizin âdâtı, muktaziyatı diniyesi ve memleketimizin icabatı vardır ki, biz her ne yaparsak kendimizi, kendi adetimizi, muktaziyatı diniyemizi (dini sebepler) nazarı dikkatte tutmak, ona göre kendimize mahsus esaslar vazetmek mecburiyetindeyiz. İşte bu itibarla alelittlak bizimle Bolşeviklik arasındaki münasebat şayanı tetkik ve teemmül (düşünüp taşınma) olur... herhangi bir devleti ecnebiye ile münasebatı ihtilâfata anide girmek belki bizi nedamete (pişmanlık)

mecbur edebilir ve zaten hepimizde de kendimizde de böyle bir salâhiyet mevcut değil (TBMM G.C.Z., 24.04.1920).

ifadeleriyle Bolşevikler hakkında fazla bilgiye sahip olmadığını, araştırılması ve düşünölmeye ihtiyacın olduğunu, ayrıca âdet ve din farklılıklarının önemine dikkat çekerek temkinli hareket edilmesini tavsiye ettiğı ve öngördüğü anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal, 29 Mayıs 1920’de mecliste yaptığı konuşmasında ise,

Kendi kuvvetimize düşmanlarımızın adedinin çokluğunu nazarı dikkate alarak kuvvet ilâve etmek bir farizedir. Bu suretle bittabi şarktan gelmesi muhtemel olan müsbet kuvvetlere iltifat edeceğiz. Ancak bu noktada iki ciheti birbirinden tefrik etmek lâzımdır. Biri Bolşevik olmak, diğeri Bolşeviklik Rusya’sıyla ittifak etmek. Biz- Heyeti icraiye Bolşeviklik Rusya’sıyla ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Bolşevikler bir milletin esasatı millîye ve diniyesine hücum etmeyecekler, yalnız emperyalizme karşı müştereken mücahedatı, müştereken mücahede kabul eden milletlerle ittifak edeceklerdir ve nazarı olarak ve tahmin üzerine arz etmiyorum, şimdiye kadar vuku bulmuş olan istimzaçlar (yoklama) neticesinde bu hakikatler taayyün (ortaya çıkmak) etmiştir (TBMM G.C.Z., 29.05.1920).

ifadeleriyle ordunun desteklenmesine olan ihtiyacın zorunluluk gösterdiği dönemde, Bolşeviklerden destek alınabileceğı ve bununla Bolşevik olunmayacağı hususuna açıklık getirmiştir.

Özalp’a (2020) göre, Avrupalılar el birliğı ile Bolşevik akımına karşı duruyordu. Azerbaycan, Ermenistan, İran ve diğeri İslam ülkeleriyle Türk hükümeti ve Kuva-yı Milliye’nin hareketleri basın yoluyla desteklenerek, istiklalini sağlamaya çalışan milletimize başarılar temenni ediyorlardı (159). İhtiyaç duyulan yardımlar için Sovyetlere yönelmede Türk toplumu açısından basın yoluyla etkileşme sağlanmaya çalışılmıştır.

1-9 Eylül 1920’de, Doğu milletleri adına yapılan Bakü Kongresi’nde Zinovjev, Kemalizm’in bir komünist hareketi olmadığını bildiklerini; İngiltere’ye karşı her ihtilalci hareketi desteklemeye hazır olduklarını; Kemalist ihtilalin, Sovyet rejimini kuvvetlendirmesi ve Kafkaslara yerleşmesini kolaylaştıran muazzam bir hareket olduğunu ifade etmiştir (Bıyıklıoğlu, 1959: 21). Sovyetlerin, başlatılan Anadolu ihtilalinin, niteliğı bakımından Bolşevik hareketinden tamamen farklılıklar göstermesine rağmen, iyi ilişkiler kurma isteklerinin kendi çıkarlarını desteklediğı için yapıldığı söylenebilir.

Meram (1969), Rusya'da iktidarı ele alanların, Mustafa Kemal Paşa'nın ne sosyalist ne de komünist olmadığını bildiğini ve onun fikir ve vicdan yapısını Kazım Karabekir'den çok daha iyi anladığını ifade etmektedir (248). Rusların, Sivas Kongresi'ne kadar olan süreçte Kazım Karabekir'in Bolşeviklik aleyhtarı fikirlerinden haberdar oldukları ve tahlil ettikleri düşünülmektedir. Mustafa Kemal, TBMM ve CHP Kurultaylarında yaptığı konuşmalarda;

14 Ağustos 1920'de, Bolşeviklik prensiplerini milletine kabul ettirmeyi hiçbir zaman düşünmediklerini ve teşebbüste bulunmadıklarını ifade etmiştir; 3 Ocak 1921'de, Milli hududumuzun esas alındığını ve tam istiklalın kabul edildiğini ifade ederek, komünizmin hudut tanımadığına işaret etmiştir; 6 Şubat 1921'de, komünizmin toplumsal bir mesele olduğunu, toplumsal yapımızın, dini ve milli geleneklerimizden dolayı komünizmin ülkemize tatbikinin mümkün olamayacağını açıkça dile getirmiştir (İnan, 2020: 132).

Mustafa Kemal, 7 Haziran 1921'de Mecliste yaptığı konuşmasında komünizmi *bir mikrop* olarak tanımlamış ve her koşulda sırayet edebileceğine dikkat çekmiştir (AAM, 2006: 78).

2 Kasım 1922'de, Atatürk: *Biz ne Bolşevik ne de Komünist ne biri ne diğeri olmayız. Bizim hükûmet şeklimiz tam bir demokrat hükümetidir. Lisanımızda bu hükûmet halk hükûmeti olarak anılır* sözleriyle demokrasi ile devlet şeklinin kalıcı olduğunu işaret etmiştir (İnan, 2020: 132). Mustafa Kemal, değişik zamanlarda yapmış olduğu konuşmalarında; Bolşevikliğin, tam bağımsızlık kararı veren Türk milletinin sosyal yapısıyla, dini ve milli değerleriyle örtüşmediğini ve asla kabul edilemeyeceğini açıkça ifade ederek Türk milletinin bu konuda herhangi bir ümitsizlik hissine kapılmamasına özen göstermiştir.

4. TÜRKİYE-BOLŞEVİK RUSYA YAKINLAŞMASI VE GAYRİRESMİ TEMASLARIN BAŞLAMASI

4.1. Türkiye-Bolşevik Rusya Yakınlaşması

Gürsel'e göre, Rusların bize ihtiyaçları vardır. Farklı sebepler iki ülkeyi yakınlaştırmıştır. Türkiye hem komünist Rusya ile iyi ilişkiler kurmak hem de askeri yardım alarak her iki tarafında karşısında olduğu Batı emperyalizmine karşı mücadele etmek istemektedir. Bolşevik Rus hükûmeti ise, Türk Milli Mücadelesini, Batılı emperyalist hareketine karşı bir kalkan olarak görmekle beraber, aynı zamanda bunu Müslüman halkların bir uyanışı olarak kabul etmekte ve Türkiye'ye komünizm rejimini getirmek istemektedir (Gürsel, 1968: 182). Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'nın Çarlık

Rusya'sı gibi emperyalist olduğunu çok iyi bilmekteydi. Ruslarla birleştiği önemli bir nokta vardı. O da müşterek düşmanlara karşı her iki devletin de fiilen mücadeleye girişmiş olmasıydı (Tansu, 1957: 531).

Tan (1974) ise, iki ülkenin dostluk ilişkilerindeki önemli noktayı Türkiye'nin Bolşevik devriminin kendi sınırlarına sığramasına izin vermemesi olarak görerek, Bolşevik Rusya'nın da milli akımının kendi sınırlarını aşmaması gerektiğine dikkat çekmektedir (87).

Sonyel'e (2003) göre, Kemalistler, Türkiye'nin menfaatlerini gözeterek büyük yararlar sağlamak için belirledikleri siyasetlerini özenle uygulamaya çalışmıştır. Milli Mücadele'nin başlarında, Kemalist liderlerin Doğu siyasetini üstün tuttıkları görülmekle birlikte İtilaf devletleri, Türkiye'ye onurlu bir barış önerselelerdi, Batılı devletlerle uzlaşmayı tercih edebilirlerdi. Kemalistler, Batı ile antlaşmanın mümkün olmayacağını anladıklarında, dikkatlerini Doğu'ya çevirmek zorunda kalmıştır (5).

Mustafa Kemal'in 23 Eylül 1919'da Amasya'dan Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta, Bolşevik Rusya ile iş birliği yapılmasında iki etken öne çıkmıştır:

İlki, bu devletten askeri ve mali yardım alabilmek diğeri ise, İtilaf devletlerinin Bolşevik hareketi karşısında duyduğu endişeden istifade ederek Türkiye'nin Rusya'ya fazla yanaşmaması için daha anlayışlı hareket etmeye mecbur etmek.

Bu bağlamda, İtilaf devletlerinden dolayı bir menfaat elde edilmesi sağlanabilecekti (Gürün, 1991: 11).

Mustafa Kemal'in, Rusya ile dostluk kurma fikri tamamıyla ihtilalci bir anlayıştır. Elinde hiçbir maddi kuvvet olmadan mücadeleye atılınca bu yolda yürümek zorunda kalmıştır. İngiltere ve Fransa aralarındaki menfaat çatışmalarını gözetmeksizin, Türkiye'nin zararına hareket etmeleri ve buna ilave olarak İstanbul ve İzmir'in haksız yere işgali karşısında Mustafa Kemal ve TBMM'yi ister istemez, Sovyetlere yaklaşmak zorunda bırakmıştır (Bıyıklıoğlu, 1959: 18; 66).

Tansel'e (2019 c) göre, Rusya'nın, Türklere yaklaşması ve dostça ilişkiler kurması için birçok nedenleri bulunmakla birlikte, bunların başında *Türk-İslam aleminin Bolşevikliğe tamamen düşman olmaları* ve bu düşmanlığı sergileyecek olanların çoğunluğunun Rusya sınırlarının içinde yaşaması gelmektedir. Buradan

Bolşeviklerin başarısının, Müslümanların memnuniyetine ve emperyalist devletlere karşı tutulabilmelerine bağlı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Lenin ve arkadaşları bu sebeplerden dolayı tercihini Türk dostluğundan tarafa kullanmışlar; Mustafa Kemal de, Türkiye'nin Rusya ile tesis edilecek ilişkinin politik ve askeri bakımdan birçok faydalarının olacağına inandığı için onlara yaklaşmıştır (223-224).

Bolşevik ihtilalinden sonra Sovyet liderleri, Çarlık dönemi politikası olan yayılcılığı kabullenmemiş ve izledikleri politikayı Birinci Dünya Harbinden sonra kabul gören ABD Başkanı Wilson'un *self determinasyon* prensibine dayandırmışlardır. Bu bağlamda Sovyetler, Wilson prensibini hem dış politikada hem de etnik bakımdan karışık olan Rusya'nın iç politikasında kullanmak tercihini yapmışlardır. İngiltere ise, Rusya'nın aksine, Türk bağımsızlığını destekleme politikasını I. Dünya Harbi'nde terk etmiş ve milliyetçilik hareketini yok etmeye çalışmıştır. Bu durumda İngiltere'nin Ortadoğu'da başlıca iki düşmanı ortaya çıkmıştır: *Sovyet Rusya* ve *Türkiye*. Bu şartlarda, Rusya ve Türkiye'nin ortak düşmanları olan İngiltere'ye karşı ittifak yapmaları kaçınılmazdır (Okyar, 2017: 5-7).

Kinross'a (2020) göre, Deli Petro'dan ve onun genişleme politikası gereği her kuşak, bir Türk-Rus savaşını yaşamıştır. Batı tehdidi altındaki Kemalistlerle Bolşevikler, tarihlerinin bu dönüm noktasında birbirlerine yaklaşmak için, kontrollü olarak bazı aşamalardan geçmek zorunda kalmışlardır. Mustafa Kemal tercihini Anadolu'ya ayak bastığından itibaren, İtilaf devletlerine karşı koz olarak kullanmak amacıyla, Sovyetlerle antlaşmanın kendisine sağlayacağı siyasi üstünlükte görmüş; Ruslar ise, Türk Devrimi'ni kendi devrimlerinin bir benzeri ve Müslüman dünyasına yayılışı olarak yorumlayarak desteklemiştir (257).

4.2. Sovyet Rusya ile Gayriresmi Temasların Başlaması

Sovyet Rusya ile ilk ilişkiler gayriresmi kişi ve kurullarla başlamıştır. Milli Mücadele'nin örgütlenme safhasında gizlice İstanbul'a gönderilen Kafkas Orduları Başkomutanı Chalva Eliava, İstanbul'da bir gizli direniş örgütü ile görüşerek, Türk milli haklarının tamamını tanıyacaklarını ve Rusya'nın Milli Mücadele'yi desteklemeye kararlı olduğunu bildirmiştir (Alsan, 1976: 21). İlk gayriresmi görüşme girişimi Ruslar tarafından başlatılmış, bu görüşmeler gizli Türk örgütüyle gerçekleştirilmiş ve ön şart koşulu aranmamıştır.

Mustafa Kemal, İstanbul'da bulunduğu sürede, Sovyet albayı İlyaçev'le görüşmüş ve aynı tarihlerde Sovyet yetkililer Balıkesir'de bulunan Kazım Özalp'la irtibata geçmiştir. Yapılan görüşmelerden en önemlisi, Mayıs 1919'da İstanbul'a gelen Rus Albay Budienni kuruluyla gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal, Budienni heyetini Haziran 1919'da Havza'da kabul etmiştir. Görüşmede Albay Budienni, silah ve cephane yardımı yapabileceklerini ancak, Anadolu'da kurulacak rejimin ne olacağını öğrenmek istediklerini beyan etmiştir. Bu görüşmede, Budienni yardım karşılığında Türkiye'de komünistliğin ilan edilmesini arzuladıklarını resmen bildirmiştir. Bu talepler karşısında Mustafa Kemal, komünizmin Anadolu'da ilanının mümkün olmayacağını, milletin yegâne amacının istilaya son vermek olduğunu ve alınacak yardıma karşılık Sovyet Rusya ile düşmanları arasında barikat kurulabileceğini ifade etmiştir (Tansu, 1957: 339; Sonyel, 2014: 87; Tansel, 2019 c: 225). Vandov'a (2014) göre, yapılan bu mülakat Mustafa Kemal'in, Sovyet devletinin sorumlu temsilcisiyle yaptığı ilk görüşmedir. Bahis konusu görüşmede, iki devlet arasında iş birliği ve Türk ordusuna askeri yardım yapılması konuları ilk kez somut olarak ele alınmıştır (47).

1919 Haziran ayında yapılan Amasya toplantısında, ihtiyaç duyulan Bolşevik yardımı milli akımın lider kadrolarını yakından ilgilendirmekteydi. Toplantıya katılan Rauf (Orbay) Bey'in, daha sonra tarihçi Feridun Kandemir'e aktardığına göre, toplantıda üzerinde durulan önemli nokta, o zamanın şartlarında yapılacak mücadelenin hangi kaynak ve güçlere dayanacağı sorunu idi. O dönemde Rauf Bey, İstanbul'da iken Karakol Cemiyeti kurucuları Kara Vasıf'la arkadaşlarının (İlter, 2002: 20), Bolşevizm'i inceledikten sonra Ruslardan yararlanma çareleri üzerinde çalışmalar yaptıklarını ve bazı girişimlerde bulduklarını ifade etmiştir. Rauf Bey'e göre, Mustafa Kemal'in Kazım Karabekir ve diğer arkadaşlarından elde ettiği bilgiye dayanarak, Bolşevikler hakkındaki kanaati onlardan yararlanabileceği şeklinde olmuştur (Sonyel, 2014: 88-89).

Karabekir (2022 a), Mustafa Kemal'in, Amasya'da Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Refet (Bele) Bey ile aynı konularda müzakerelerde bulunduğunu ifade etmektedir. Bu müzakereler sonunda Bolşeviklerle ilişki kurulmasının *memleket için bir mahsuru olmadığı* düşünülmüştür. Bu görüşler çerçevesinde Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'e 23 Haziran 1919'da Amasya'dan gönderdiği kapalı telgrafta; Kazan, Orenburg ve Kırım Müslümanları tarafından Bolşevizm'in kabul edildiği, bunun din ve geleneklerle

ilgilenmediği, bundan dolayı ülke için bir sakıncası olmadığını belirtmiştir. Aynı tarihte Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta; Bolşeviklik hakkındaki fikir ve kanaatlerin bir esasa dayanmadığını, memleketin Rusya ve İtilaf devletleri arasında kalacağını belirtmiştir (60-62). Amasya görüşmeleri sırasında Kazım Karabekir, görüşmelere katılan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının görüşlerinin aksine, Bolşevikliğin yaratacağı tehlikelere karşı daha temkinli yaklaşmıştır.

Sonyel'e (2003) göre, Erzurum Kongresi'nde, Sovyetler Birliği'nden övgüyle söz edilmiş, gerekli yardımın ancak Doğu'dan gelebileceğine inanılmış ve yoklama amacıyla Dr. Ömer Lütfi ile Dr. Fuat Sabit Kafkaslara gönderilmiştir. Dr. Fuat Sabit, Bolşevik önderlerle askeri yardım sağlanması ve diplomatik ilişkilerin kurulması amacıyla temaslarda bulunmuş, Çiçerin ise, Anadolu'daki akıma yardım edeceği güvencesini vermiştir. Bolşeviklerle temaslarda Bolşevik ve Kominizan eğilime yönelme olmamıştır (10-11).

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nde yapmış olduğu açılış konuşmasında, bağımsızlığı tehlikeye giren ve pek çok açıdan istilaya maruz kalan Rus milletinin, içinde bulunduğu koşullara karşı tüm fertleriyle mücadele ederek galip geldiğini ifade etmiştir (Kansu, 2022: 83). Mustafa Kemal, hem kongre delegelerine hem de Türk milletine Türk İstiklal Savaşı'nın başarılmasında ihtiyaç duyulan askeri ve maddi yardım için Rusya'ya yaklaşmanın bir mahsur teşkil etmeyeceğini kapalı olarak ifade etmiştir.

Sivas Kongresi'nin devam ettiği günlerde, I. Dünya Harbi'nin son safhalarında, Güney Kafkasya'da ordu kumandanlığı yapan Halil (Kut) Paşa, Sivas'ta Mustafa Kemal ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Mustafa Kemal tarafından, Bolşevikleri yakından tanıyan Halil Paşa'ya, Ruslarla köprü görevi görmek ve bu şekilde silah, cephane ve para yardımının yapılmasına yardımcı olması için görev teklif edilmiş ve Halil Paşa bu görevi kabul ederek Erzurum-Bakü üzerinden Moskova'ya gitmiştir (Cebesoy, 2017: 180-181). Aydemir (2000), Halil Paşa'nın Erzurum'dan uğurlanışını Karabekir'in hatıratından şu şekilde ifade etmektedir:

Halil Paşa'ya gereken yardımı yapıp, Azeri kıyafetine de sokarak 23 Eylül 1919 günü, Nahcivanlı Büyük Hanla birlikte Erzurum'dan yola çıktım. Kendisine yapacağı işler hakkında şu tavsiyelerde bulundum. Bugün Azerbaycan'da Müsavat Hükümeti var. Bu hükümete birkaç defa haber gönderdim. Türkiye ölmüştür diye bize yardım etmediler...Kafkasları açacakları şüphesiz olan Bolşeviklerle vakit ve

zamanıyla temas edip, antlaşmaları lazımdır... Azerbaycanlılar, Arpa Çayı boylarında (bugünkü sınırlarımız) Bolşeviklerle buluşmamıza mâni olmamalıdır... (370).

Erzurum Kongresi görüşmeleri sırasında, Bolşeviklere yaklaşma konusunda temkinli olan Kazım Karabekir'in, Sivas Kongresi sürecinde Halil Paşa'yla ilgili hatıratından görüşünü değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Halil Paşa Moskova'ya geldikten sonra; Çiçerin, yardımcısı Karahan ve ordu komutanlarından Kamenev'le görüşerek, yakında Anadolu'da milli hükûmetin kurulacağını, Sovyet Rusya ile dostluk ve ittifak antlaşmalarının yapılacağını söyleyerek yardım talebini iletmiş, Rusları askeri yardım konusunda inandırmayı başarmıştır. Cebesoy, Halil Paşa ile mülakatına dayanarak; bir miktar silah ve cephane gönderildiğini, Halil Paşa'nın bizzat yüz bin lira değerinde külçe altın Karaköse'de fırka kumandanı Cavit Bey'e teslim ettiğini ifade etmektedir (Cebesoy, 2017: 183; Sonyel, 2003: 11). Yerasimos (2000), Halil Paşa'nın Sovyet Komiseri Kamenev'le görüşmesi sonucu bir milyon altın lira, 180 milyon fişek, 108 sahra topu 12 top yardımı yapılmasına karar verildiğini ve bu yardımın gizli tutulmasınının kararlaştırıldığını belirtmiştir. (145).

Sivas Kongresi'nden sonra, Sovyet Kafkas Orduları Başkumandanı Chalva Eliava, Osmanlı'nın son durumunu incelemek üzere gizlice İstanbul'a gelmiş ve Türk milliyetçileri ile temasa geçerek emperyalistlere karşı Türk haklarını tanıyacaklarını ve acele yardım yapacaklarını beyan etmiştir (Tansel, 2019 c: 225).

5. SOVYET RUSYA İLE RESMİ GÖRÜŞMELERİN BAŞLAMASI VE I. MOSKOVA GÖRÜŞMELERİ

İlk sayısı 10 Ocak 1920'de çıkan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin "Hâkimiyet-i Milliye" adlı baş makalesinde, Türkler ve Sovyetlerin Şarkın kurtuluşu davasında aynı mücadeleyi yapmaya çalışacakları, aynı düşmanlara karşı zafer kazanmak için yan yana duracakları haber yapılmıştır (Korhan, 2012: 93).

Mustafa Kemal, bir taraftan Batı'daki emperyalizme karşı koyarak Türk bağımsızlığını sağlamaya çalışırken, diğer taraftan da Rusya ile ilişkilerini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, onun fikirlerini Türk milletine ve dünyaya duyurmakta önemli bir vasıta olmuştur. Nitekim *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 2 Şubat 1920 tarihli "Garp Ahvali ve Bolşevizm", 6 Şubat tarihli "Şark Ahvali Kızıl ve Yeşil Ordular" ve 11 Şubat 1920 tarihli

“Kızıl Tehlike Etrafında” başlıklı makalelerinde, Bolşeviklikten bahsederken Türk ve Sovyet Rusya'nın ortak düşman *emperyalizm* karşısında birleşmelerinin doğal bir sonuç olduğu ifade edilmiştir (Gökmeşe, 2008: 41). Gazetede yayınlanan haber ve makalelerin, Mustafa Kemal'in yapacağı konuşmalarla hem mecliste vekillerin hem de Türk milletinin Bolşeviklik konusundaki olumsuz düşüncelerinin giderilmesine ve aynı kitlenin ikna edilmesine olumlu etki yaratacağı görülmektedir.

İlk resmi görüşme olarak kabul edilen Mustafa Kemal'in Lenin'den yardım talebini içeren mektubu, Kazım Karabekir tarafından ele alınmış ve Mustafa Kemal tarafından kısmen düzeltilmesi yapılmıştır. Bu mektup Teğmen İbrahim Bey'le 26 Nisan 1920'de Halk Komiserleri Şurası Başkanı Lenin'e gönderilmiştir (Bıyıklıoğlu, 1959: 67; Cebesoy, 2017: 106; Okyar, 2017: 59). Ankara ile Moskova arasındaki yakın temasın başlangıcı kabul edilebilecek bu mektupta (Armaoğlu, 1970: 893), Mustafa Kemal, RSFSC ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve emperyalizme karşı birlikte savaşma isteğini bildirmiş ve Sovyet Rusya'nın devrimci Türkiye'ye silah, cephane ve yiyecek yardımı yapması için Lenin'den ricada bulunmuştur. Mustafa Kemal'in mektubunun içeriği şu şekildedir:

Sayın Başkan, Rus Bolşevikleriyle bütün çalışmalarımızı ve askeri hareketimizi birleştirme zorunluluğunu kabul etmekteyiz. Bolşeviklerin emperyalist hükümetlere karşı savaşmayı ve bütün mazlum ulusları emperyalistlerin hegemonyasından amaç edinmiş olduklarına inanıyoruz...Sovyetler Birliği'nin, bize önce 5 milyon lira vermesini, yapılacak görüşmelerde tutar miktarı kararlaştırılacak; silah, cephane ve bunlardan başka askeri teknik malzeme ve tıbbi malzeme ile birliklerimizin ihtiyacını karşılayacak gıda malzemesi sağlanmasını istemekteyiz. Saygı ve selamlarımızla samimi duygularımızı lütfen kabul buyurunuz efendim. (Vandov, 2014: 48-49)

Bir ay sonra Moskova'ya ulaşan mektuba Çiçerin, 2 Haziran 1920'de verdiği cevabında Türk hükümetinin dış politikasını öğrenmekten mutluluk duyduğunu ifade ederek Türk dış politikasını şu şekilde özetlemiştir:

- Türk istiklalinin ilgası,
- İtiraz edilmez şekilde, Türk olan toprakların Türk Devleti'ne ilhakı,
- Arabistan ve Suriye'nin bağımsızlığı,
- Ermenistan'da, Kürdistan'da, Lazistan'da, Batum bölgesinde, Doğu Trakya'da ve Türklerle Arapların bir arada yaşadıkları topraklarda, halkların kendi mukadderatına kendilerinin hâkim olma prensibi. Sovyet hükümeti, bu bölgelerde serbest referandumlar yolu ile halkın iradesini ortaya çıkarmayı tabi sayması,

- Türkiye'ye kalacak arazide, ulusal azınlıklara, Avrupa devletlerinde ulusal azınlıklara tanınmış olan bütün hakların tanınması,
- Boğazlar meselesinin, Karadeniz'de sahili bulunan devletler arasında yapılacak konferansta çözülmesi,
- Kapitülasyon rejiminin ve yabancı devletler tarafından gerçekleştirilen ekonomik denetimin kaldırılması,
- Her türlü yabancı nüfus bölgelerinin kaldırılması.

Çiçerin mektubunun devamında, Meclis Hükûmeti'nin Kafkaslardaki emperyalist devletlere karşı yapılacak harekâta iştirak arzusunu, Ermenistan ve İran ile çizilecek sınırın diplomatik yollarla gerçekleştirilmesi veya Rusya'nın arabuluculuk yapması ve Sovyet Hükûmetinin iki taraf arasında diplomatik ilişkiler kurma arzusunu ifade etmiştir (Karabekir, 2022b: 875-876; Gürün, 1991: 51-52; Şemsutdinov ve Bagirov, 2022: 7).

Vandov'a (2014) göre, Çiçerin' in Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta:

Sovyet Hükûmeti, tüm halklara kendi kaderlerini tayin etme hakkını tanıma ilkesine kesinlikle bağlı kalarak, dünyadaki tüm halklara dost elini uzatmaktadır. Sovyet Hükûmeti, Türk halkının bağımsızlığı uğruna verdiği savaşı büyük bir ilgiyle izlemektedir. Türk halkı ile Rus halkını birbirine bağlayacak dostluğun sağlam temellerini atmaktan mutluluk duymaktadır,

ifadeleri yer almıştır. Bu telgraftan sonra Mustafa Kemal, Çiçerin'e mektup yazarak; Rus ulusunun katlandığı fedakârlık, iki ülke arasında iş birliğinin sağlayacağı faydalar ve Batı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesi konularına değinmiştir (48-51).

TBMM'nin 5 Mayıs 1920'de yaptığı ilk toplantıda, Sovyet Rusya ile düşünülen antlaşmayı görüşmek üzere Dışişleri Bakanı Bekir Sami ile İktisat Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk), Doktor Miralay İbrahim Tali (Öngören), Lazistan Mebusu Osman, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi (General Seyfi Düzgören) Beylerden oluşan bir heyetin Moskova'ya gönderilmesine karar verilmiştir (Cebe-soy, 2017: 106). Heyet, müzakerelerde bulunmak üzere 11 Mayıs'ta yola çıkmış, Ermenistan yolu kapalı olduğu için Trabzon'dan denizyoluyla Tuapse'ya ve oradan trenle seyahate devamla 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaşmıştır (Gürün, 1991: 35).

Türk heyeti görüşmeler için Moskova'ya intikal halindeyken 3 Temmuz 1920'de TBMM kapalı oturumunda Mustafa Kemal yaptığı konuşmasında; *Bizim için, milletimiz için Bolşevik olalım, olmaya-lım meselesi mevzubahis değildir. Biz kendi maksadımızı kurtarmak için*

bunlarla birleşebiliriz (TBMM G.C.Z, 3 Temmuz 1920), diyerek sadece Türk milletinin menfaati için Rusya'ya yaklaşıldığını ifade etmiştir.

TBMM'nin Bolşeviklerle ikinci resmi teması olan Moskova görüşmelerinde Bekir Sami Bey heyetinin esas vazifesi, Sovyet Rusya ile dostluk antlaşması imzalamak ve ihtiyaç olan para ile her çeşit harp malzemesini temin etmektir (Cebesoy, 2017: 106).

Moskova'da yapılan görüşmelerde Vladimir İlyiç Lenin, TBMM Hükûmeti ile RSFSC Hükûmeti arasında başlayan yakınlaşmadan duyduğu memnuniyeti belirterek, iki ülke halklarının karşılıklı çıkarlarına uygun, güçlü dostluk ilişkilerinin kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda, *son yıllarda her iki halk, emperyalist devletlerden duyulmamış ve görülmemiş derecede çok çekti* (Arbaç, 2021: 324), sözleri her iki milletin de yakın geçmişindeki ortak sıkıntısına işaret etmektedir.

Türk heyeti ilk görüşmesini 24 Temmuz 1920'de Çiçerin ile yapmış, görüşmede yardımcısı Karahan'da bulunmuştur. Yapılan görüşmede Çiçerin, daha önce Moskova'da bulunan Cemal ve Halil Paşalar ile görüşülerek esasların tespit edildiğini, ayrıntıların Türk heyeti ile yapılacağını söylenmesi üzerine heyet tarafından onların resmi görevlerinin olmadığı beyan edilmiştir. Bekir Sami Bey bir gün sonra yapılan görüşmelerin ayrıntılarını telgrafla Ankara'ya bildirmiştir. Telgrafta, Rusların TBMM hakkındaki kanaatleri, İslam alemine karşı uygulayacağı siyasetin önemi ve İngiltere ile yapılacak münasebetlerde TBMM'nin görüşünün alınacağı hususları yer almıştır. Heyet aynı gece Karahan ile ayrı bir mülakatta bulunarak, Ermenistan yolunun hemen açılması isteklerini yinelemiş; ancak bir iki hafta sürebilir cevabı alınmıştır. Görüşmede Karahan, Ermenistan'a gönderilen heyetle birlikte Halil Paşa ve elçilik katibine bin kilo altın gönderdiklerini ve dörder toplu iki batarya ile altı bin tüfek, yüz mitralyöz ve çok sayıda cephanenin hazırlandığını beyan etmiştir (Cebesoy, 2017: 107-108).

Türk heyeti, 4 Ağustos'ta Karahan ile yeni bir görüşme yapmış ve ihtiyaç duyulan harp silah ve cephanenin süratle nakli için Ermenistan yolunun açılması talebi iletilmiş; ancak Karahan bir aya kadar Kafkas yolunun açılabileceğini ifade ederek Brest-Litovsk Antlaşması'nın değiştirilmesini istemiş ve Ermenistan'a yapılacak harekâtı uygun bulmadıklarını belirtmiştir (Sonyel, 2003: 13). Karahan, ayrıca Ermenistan'a harp sebebi yapmanın kendilerine ait olduğunu ve bazı delillere sahip olduklarını ifade ederek; Türkiye'ye

gönderilen bin kilo altının Ermeniler tarafından gasp edildiğini, 24 saatlik bir süre içerisinde iadesi için ultimatoma verildiğini ve iade edilmezse bunu harp sebebi sayacaklarını, bu ay içinde Ermeni yolunun açılacağını dile getirmiştir (Cebesoy, 2017: 109).

Türk heyetinin Karahan'la yapılan görüşmelerden bir sonuç alamaması üzerine 13 Ağustos'ta tekrar Çiçerin ile görüşerek, Türkiye-Rusya arasında set konumunda bulunan ve Ermenistan'dan geçen Kafkas yolunun açılmasını, Türkiye'ye yapılacak yardımı saptayacak komisyonun da hemen karara varması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca Sovyet Rusya'nın, İngiltere ve diğer Batı devletleriyle yapacağı görüşmelerde, Türkiye'nin çıkarlarının korunması konuları ele alınmıştır. Görüşmede Çiçerin, Türkiye'nin milli sınırları içerisinde varlığını korumasının destekleneceğini, ihtiyaç duyulan yardımın yapılacağını ifade ederek, iki ülke arasındaki ilişkileri incelemek üzere bir komisyonun kurulması ve imzalanmak üzere bir antlaşma tasarısının hazırlanmasını kabul etmiştir (Cebesoy, 2017: 115-117). Ruslar, Türk kurulu ile resmi görüşmelerde bulunmak üzere Sabanın ve Adamof adında iki temsilci görevlendirmiştir (Gürün, 1991: 36). Ancak Rus temsilcileri, Türk kurulunun kabul edemeyeceği koşullar öne sürmüşlerdir. Heyetler arasındaki en önemli anlaşmazlık; Rusya'nın Ermenistan'la yapmış olduğu antlaşma gereği Şahtahtı'yı Ermenistan'a bırakarak Kafkasya yolunun tamamen kapanmasından kaynaklanmaktadır. Türk kurulu, Çiçerin'den bir sonuç elde edemeyince, 14 Ağustos'ta Lenin'le bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Lenin, durumun düzeltileceği, kısa sürede Kafkas yolunun açılacağı ve maddi yardımların başlayacağı vaadinde bulunmuştur (Sonyel, 2003: 14-15). Görüşmeyi olumlu olarak değerlendiren Bekir Sami, Ankara'ya gönderdiği raporda Lenin için, *pek sevimli bir çehrede, pek açık yürekli bir zat bulduk. Bize ve İslam alemine karşı hayırhah bulduk* ifadesini kullanmıştır (Cebesoy, 2017: 119). Türk kurulu tekrar Çiçerin ile yaptıkları görüşmede, Kafkas yolunun açılması hususunu dile getirmiş; ancak Çiçerin konuyu üst katlara danışacağını ifade ederek, yine görüşmelerin kesilmesine sebep olmuştur. Bu arada 24 Ağustos'ta bir antlaşma tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarıda yer alan önemli maddeler şu şekildeydi: Taraflar birbirlerine zorla dikte ettirilmiş hiçbir antlaşmayı kabul etmeyecekler, Sovyet Rusya, TBMM'nin kabul etmeyeceği herhangi bir antlaşmayı tanımayacak, Boğazlardan ticaret gemileri geçişi serbest olacak; ancak Boğazlar rejimi, ileride Karadeniz devletleri arasında yapılacak bir konferansta, Türkiye'nin

özellikle İstanbul'un güvenliğini tehdit etmeyecek şekilde düzenlenecek, yapılacak askeri ve mali yardımdan antlaşmada söz edilmeyecek ve iki ülkeden birine bir ülke gizlice yakınlaşırsa diğer ülkeye haber verilecek (Sonyel, 2003: 15-16). Antlaşma'nın taraflarca parafe edilmesine rağmen Çiçerin, 28 Ağustos gecesi, Van ve Bitlis'in Ermenilere verilmesi hususunda ısrar etmiş ve yapılacak yardımı bu şarta bağlamak istemiştir. Bekir Sami Bey'in tüm ısrarlarına rağmen Çiçerin'in taviz vermemesi sonucu I. Moskova görüşmeleri kesintiye uğramıştır (Cebesoy, 2017: 142). Cebesoy (2017), Moskova'da müzakerelerde bulunan Türk heyetinden Erkan-ı Harp Kaymakamı General Seyfi Bey'in 29 Ağustos 1920'de verdiği bilgiye göre, Ruslardan aşağıda belirtilen askeri yardım malzemelerin istendiğini ifade etmektedir:

- Dörtte üçü Alman ve dörtte biri Osmanlı mavzeri olmak üzere 200 bin tüfek, beş milyon fişek,
- Kudretli cebel ve on buçukluk obüs olmak üzere 350-400 top, kudretli cebel için dörtte üçü şarapnel ve dörtte biri tane ve obüsler için yarı yarıya tane ve şarapnel olarak 75 bin mermi ve top başına hiç olmazsa bin mermi,
- Her birine on beş bin fişek hesabıyla ve yedek parçalarla beş yüz mitralyöz,
- İki yüz sahra telefonu ve kâfi miktarda kablo, iki yüz ila beş yüz kilometre muhabere edebilecek beş telsiz istasyonu,
- İki yüz tayyare, yüz kamyon ve otobüs, kırk binek otomobili,
- Üç kolordu ihtiyacını karşılayacak topçu koşum takımları, yüz bin asker için elbise ve teçhizat ve elli bin kaputluk kumaş,
- Fişek imal makineleri, Eskişehir fabrikasını büyük imalathane haline geçirecek uzmanlar ve şimendifer rayı ve Erzurum'da tüfek fabrikası,
- Ermenistan yolu açılana kadar Novorossisk 'den ayda beş bin put (altı yüz bin kilo) benzin ve nakliyatı süratle yapabilmek için deniz motörleri (124-125).

Mustafa Kemal, 16 Ekim 1920'de TBMM kapalı oturumunda yaptığı konuşmada, Moskova görüşmelerinin kesintiye uğramasındaki esas sebebin, Rusların Ermeniler lehine toprak istemesi olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, Türk bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne ters düşmektedir. Ardından, Yusuf Kemal Bey, Moskova görüşmelerinde yaşanan olaylar hakkında uzun izahatta bulunmuştur (TBMM G.C.Z., 16 Ekim 1920).

Vandov'a (2014) göre, görüşmelerin yapıldığı sırada askeri, stratejik ve politik durum çok karmaşık ve ağırdır. Bu nedenle, görüşmelerde oldukça güçlükler yaşanmaktaydı. Lenin ile Mustafa Kemal görüşmelerin durumunu yakından izlemekte; çabuk ve

başarıyla sonuçlandırılması için gayret sarf etmekteydi. Görüşmeler sonrasında, yaşanan sıkıntılara rağmen Mustafa Kemal, Rusların iyi niyet sahibi olduklarına ve Sovyet-Türk ilişkilerinin gelişmesi için iyi bir geleceğin bulunduğuna inanmıştır. Mustafa Kemal'e inanan yandaş gruplar ve mebuslar, Sovyet Rusya'ya karşı beliren itimsizliği ortadan kaldırmak için çok gayret sarf etmiştir (52).

Saray'ın (1987) ifadesine göre, Bolşeviklerin, Türkler ve diğer Müslüman milletler için söylemleri ile uyguladıkları siyaset arasındaki farklılık kısa zamanda anlaşılmuş, milletlerin içişlerine karışacakları düşünülmemiştir. Mustafa Kemal, yine de içinde bulunulan durumu çok iyi değerlendirerek, Sovyetlerle ilişkilerin devam ettirilmesine özen göstermiştir (25).

Cebesoy (2017), Rusların krize neden olan istekleri ve görüşmelerin kesintiye uğramasının nedenlerini Moskova'ya giderken Kars'ta kaldığı süre içerisinde, Ankara'ya gitmekte olan Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Midivani ile görüşmesi sonucu daha iyi mütalaa edebildiğini ifade etmektedir. Ona göre, 1920 yılı Ruslar için tam bir yıkımın yaşandığı dönem olmuştur. İki, üç yıl süren ihtilal, büyük bir açlık ve sefaletle yol açmıştır. Amerika ve İngiltere ile ticari ve iktisadi antlaşmayı yapmayı göze alarak, Bolşevikliğin o tarihlerde dayandığı Şark ve Asya siyasetini esastan ihmale razı olmuştur (166).

6. ESKİ İTTİHAT VE TERAKKİ LİDERLERİNİN RUSYA'DAKİ FAALİYETLERİ

Talat Paşa, Berlin'den Mustafa Kemal'e bir mektup yollamış, mektubunda; Rusların Anadolu harekâtına yardımlarının sağlanması için Enver, Cemal Paşalarla Azmi Bey'in Moskova'ya gideceklerini yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir vasıtasıyla, kurye Teğmen İbrahim ile Moskova'ya gönderdiği mektubun yerine ulaşmasını takiben, Teğmen İbrahim, Çiçerin'in cevap mektubu ile Moskova'da bulunan Cemal, Halil Paşalarla, Bahattin Bey ve Kazım Karabekir'in temas için Moskova'ya gönderdiği Dr. Fuat Sabit Bey'den tarihleri 3 Haziran 1920 olan bazı mektupları beraberinde getirmiştir (Gürün, 1991: 39-43).

Dr. Fuat Sabit Bey'in, Trabzon'da bulunan 3. Tümen Komutanı Rüştü Bey'e, *Halil Paşa'yla Moskova'ya geldik, Bolşevik liderleriyle görüştüğümüz ifadeleriyle başlayan mektupta; Anadolu'nun silah ve cephaneye ihtiyacı olduğunu, Anadolu'ya gidecek bir Sovyet heyeti ile konunun şekli ve kapsamının tespit edilebileceği* belirtilmiştir. Çiçerin ise, yardım

etmek arzusunda olduklarını ve bunun bir had dahilinde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İbrahim Bey mektubunda Cemal ve Şakir Beylerinde Almanya'dan geldiklerini, Mustafa Kemal Paşa namına görüşmeler yapacaklarını; ancak son sözün kendisinde olacağına dair bilgiler mektupta yer almıştır (Karabekir, 2022 b: 879-880).

Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal'e yazmış olduğu mektupta; Bolşevik Rusya ile yapılacak ittifak esaslarını görüşmek için, Rusya'nın Türkiye'ye yapacağı yardımı temin etmek için 27 Mayıs'ta Moskova'ya geldiğini, Dr. Bahattin Şakir ve Bekir Şakir Beylerle beraber olduklarını, Halil Paşa'nın Dr. Fuat Bey'le birlikte daha evvel geldiklerini, Bolşevik Rusya Hükûmetine yazılan teklifnameyi okuduğunu, Üçüncü Enternasyonal Reisi Radek'le görüştüğünü, Ruslara açık ve gizli iki teklif yazdığını, İran harekâtını idare edeceğini ifade ettiği generalin Halil Paşa olduğunu ve Hindistan ihtilalini de kendisinin idare edeceğini yazmıştır (Karabekir, 2022 b: 886-888). Halil Paşa, Mustafa Kemal'e yazmış olduğu mektubunda; Bolşeviklerden mümkün olan yardım için Moskova'da bulunduğunu, Dr. Fuat'la birlikte olduklarını, Karahan, Çiçerin ve Kamenev ile görüşüldüğünü, teklifnamenin hükûmete verildiğini, silah ve cephanenin kısa zamanda Bakü'ye sevki için emir verildiğini ve kendisinin önce İran'a, sonra Irak gerilerine ve Belucistan'a gitme niyetinde olduğu hususlarına yer vermiştir (Karabekir, 2022 b: 891-892).

Enver Paşa, Bekir Sami Bey Moskova'da iken, Halil ve Cemal Paşaların ayrılmasını takiben, kendisine ait bir mektuptaki tarihe göre 16 Ağustos 1920'de Moskova'ya gelmiş ve 1921 Ekim sonuna kadar Moskova ile Kafkasya arasında faaliyetlerde bulunmuştur (Gürün, 1991: 44). 26 Ağustos'ta Mustafa Kemal'e bir mektup gönderen Enver Paşa, Rusların İngiltere'ye karşı Avrupa'da bir cephe kurmak istediklerini, ihtiyaç duydukları silah ve cephaneyi sağlamak için kendisini aracı olarak kullanmayı arzu ettiklerini ve Harbiye komiser muavini Skalaski'nin Azerbaycan ordusunun yeniden teşkil edilerek Anadolu'ya yardım etmesine taraftar olduğunu ifade etmiştir (Cebesoy, 2017: 204-205). Enver Paşa, aynı gün Moskova'dan ayrılarak Doğu Milletleri Kurultayı'na katılmak üzere Bakü'ye geçmiştir. Oradan Mustafa Kemal'e kurultay çalışmaları ile komitern başkanlarıyla yaptığı görüşmeleri içeren ikinci mektubunu göndermiştir. Mektubunda, Azerbaycan'da bir ordu kurmak istediğini; ancak Rusların bir tümene müsaade ettiklerini, orada Osmanlılardan teşkil edilecek bir kuvvetle birlikte Kafkasya'dan bir

süvari alayının gönderilebileceğini belirterek; *eğer Sovyet Hükûmetini ikna edebilirim, Kafkasya ve Dağıstan'dan iki tümen süvari teşkil ederek ilkbaharda size yardıma gelebilirim* ifadesinde bulunmuştur (Gürün, 1991: 45). Mustafa Kemal, İngilizler ve Bakü'deki Türk Komünist Partisi adına faaliyetlerde bulunan (Cankut, 2018: 82), Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa'ya 20 Ekim 1920'de birer cevap mektubu göndermiştir. Bu mektuplarda onları kırmadan ve incitmeden hem teşekkür etmiş, hem de kibar bir ifadeyle Anadolu'da sürdü-rülen mücadelenin dışında kalmalarını istemiştir (Gürün, 1991: 45-46).

Vasilyev'in (2021), Sovyet arşiv belgelerinden aktardığına göre, Sovyet dış politikasının Türk tarafındaki en önemli aktörlerle temasları, Sovyet liderliği için bir seçim sorunu yaratmıştır: Türkiye konusunda izlenecek politikalarda hangi güçten *milli güçler, komünistler veya Enveristler* yana olmak gerekmektedir? Bu kapsamda, Sovyet diplomatları, Enver Paşa'nın Türkiye'de de özellikle subaylar arasında büyük ölçüde destek gördüğünü belirtmişlerdir. Bu nedenle, Sovyet liderliği, Mustafa Kemal'in öldürülmesi veya yenilgisi durumunda Türkiye'nin alternatif lideri olarak Enver Paşa'yı daha yakın bir ihtimal olarak görmüşlerdir (363).

7. TÜRKİYE İŞÇİ VE ÇİFTÇİ SOSYALİST FIRKASI, YEŞİL ORDU, TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ VE MUSTAFA SUPHİ

Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in ülke içinde komünist faaliyetleri kontrol altında tutabilmek için kurulmasına izin verdiği Türkiye Komünist Partisi dışında, amaçlarının Türkiye'de komünist akımını yayma olan bazı teşekküller meydana getirmiştir.

7.1. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF)

Tevetoğlu'na (1967) göre, 20 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'da kurulan TİÇSF'nin kurucu ve idarecilerinin başında Ahmed Akif, Edhem Nejat, İsmail Namık, Dr. Şefik Hüsnü (Değmer) ve Nafi Atıf (Kansu) bulunuyordu. Fırkanın başkanı ressam Namık İsmail, genel sekreteri Dr. Şefik Hüsnü idi (82). Tevetoğlu'nun Remzi Balcanlı'dan aktardığına göre partinin faaliyetleri şu şekildeydi:

Üçüncü Enternasyonal'e merbuttu (bağlı)...İlk zamanlarda serbest görüşlü solcu bir cereyan ifade eden bir parti idi. 'Kurtuluş' ve 'Aydınlık' isimli mecmualar da çıkarıyorlardı. Bu mecmuaların ilk sayılarında sarı bir komünist propagandası yaptığı görülmez. Fakat, 1922'den sonra Aydınlık mecmuası açıkça Komünizm propagandasına başlar ve

partide gizli bir komünist partisine inkılap eyler; Marksist bir karakter alır. Fakat, Anadolu Harekatı'nı desteklemekten de geri kalmaz.

Tevetoğlu'na (1967) göre Tunaya eserinde, TİÇSF Yoldaş Defteri'ndeki teşkilat nizamnamesinin 1. maddesinde partinin gayesi *ilmi sosyalizm esaslarına göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin, iktisadi hukuk ve menfaatlerini sıyanet (koruma) ve müdafaa* olarak ifade edilmiştir. Tevetoğlu: *TİÇSF'nin III. Enternasyonale bağlı bir komünist partisi olduğu, resmi ve hususi raporlarla ve bizzat parti kurucularına veya yerli komünistlere ait vesikalarla ve matbu kayıtlarla sabittir* (82, 98) ifadeleleriyle TİÇSF'nin niteliğini kesin hükümlerle ortaya koymaktadır.

7.2. Yeşil Ordu

Kinross'a (2020) göre, Yeşil Ordu, ordu içerisindeki çözümler karşısında, milli kuvvetlere moral ve motivasyon aşlamak amacıyla Mustafa Kemal'in onayıyla kurulan bir örgüttür (264). Sovyet Rusya ile iş birliğini sağlayacak ortamın hazırlanması için Mayıs 1920'de gizli olarak kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin başlangıçtaki amacı halkı Milli Mücadele'nin gerekliliğine inandırmaktır (Topal, 2012: 184).

Örgütün genel sekreterliğini Marksist felsefeyi benimseyen Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey yürütmekteydi. O dönemde Meclis'te komünizm üzerine açıkça konuşmalar yapılmakta; hatta bazı din adamları da bu düşünceleri hoş karşılamaktaydı. Halide Edip'e göre: *Bunlarda Şark Mefkûresini eski İslam demokrasisi halinde diriltmek istiyorlardı* (Kinross, 2020: 264). Aydemir'in (2020) belirttiğine göre, *Yeşil Ordu sözünün ve varlığının kökü, İslam'ın yeşil renginden değil, düpedüz Rusya'dan ve Bolşevik ülkelerdeki hareket ve gelişmelerden geliyordu* (325).

Milliyetçilik, sosyalizm ve İslamcılığın birbirine karıştığı ortamda, Mayıs 1920'de Yeşil Ordu örgütünün 32 maddelik programı yayımlandı. Programın kuruluş gayelerinde: *Bolşevikliğin İslamiyet'in uygulanmasından farklı bir şey olmadığı ve Sovyetlerle yapılması zorunlu iş birliğine elverişli bir zemin hazırlamak olduğu* ifadesi yer almaktaydı. Programın temel ilkeleri arasında emperyalizm ve içerideki ajanlarıyla mücadele, devlet düzeninin demokratikleştirilmesi ve tarım reformunun yapılması gibi düzenlemeler yer alıyordu. Meclis'te 85 milletvekili Kuran'a el basarak *Halk Zümresi* adıyla bir grup oluşturdular. Bu grup, Mustafa Kemal'in *milli egemenlik* tezine karşı *halkın egemenliği* tezini savunuyordu (Tellal, 2008: 171). Bir süre sonra örgüt Çerkez Ethem'in elinde bir araç haline gelerek

düzenli ordunun zararına çeteler kurmaya başlamış ve komünistlerin propaganda aracı olmuştur. Daha da ileri giderek kendini Kızıl Ordu'nun Türkiye'deki karşılığı olarak görmüş ve Eskişehir'de yayına başlayan *Yeni Dünya* gazetesi ile etkisini genişletmeye başlamıştır. Bu arada önemli sayıda gerilla birliği ve Çerkez Ethem'in 6.000'den fazla savaşçısı Yeşil Ordu'ya katılmıştır. 17 Haziran 1920'de İçişleri Bakanlığına seçilen Hakkı Behiç Bey, tepkiler sonucu istifa etmek zorunda kalmıştır. 4 Eylül'de yerine Nazım Bey'in seçilmesi sonrasında Mustafa Kemal'in hükümet başkanı olarak bunu kabul etmemesi üzerine, Refet (Bele) Bey göreve getirilmiş, bunu da örgüt üyeleri kabul etmemiş ve sonunda örgüt dağılma kararı almıştır. Mustafa Kemal, bu olaylardan sonra komünist yeraltı faaliyetlerinin önünü kesmek ve Yeşil Ordu'nun yerini almak üzere kendisi bir komünist partisinin kurulmasına müsaade etmiştir (Kinross, 2020: 264-265; Tellal, 2008: 171).

7.3. Halk İştirakiyün Fırkası

Faaliyetlerini III. Enternasyonel (Dünya Komünist Partileri)'e bağlı hareket olarak faaliyet gösteren ve resmi olarak kurulup açık olarak çalışan partidir. Yeşil Ordu'yla düzenlenen bir protokol çerçevesinde birleşmiş, Ankara'dan yayınladığı *Yeni Hayat* isimli derginin desteğiyle siyaset yapmıştır (Aydemir, 2020: 333). Saray'ın (1984), 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'la yapılan bir mülakattan aktardığına göre:

I. TBMM Azası ve eski valilerden Nazım Bey partinin reisi olup, partinin üyelerinin çoğunluğu Rusya'dan gelen Azeri Türkleri ve diğer Müslümanlardan oluşmaktaydı. Nazım Bey'in Dahiliye Reis'i seçilmesi üzerine yaratacağı zararları sezen Mustafa Kemal'in önerisi sonucu hükümet çekilmiş ve Dahiliye Reisliği düşürülmüştü. Daha sonraları Nazım Bey istiklal mahkemelerinde yargılanmış ve 15 seneye mahkûm edilmişti (58-59).

Sonraki parti lideri Binbaşı Salih Hacıoğlu da Mayıs 1920 tarihinde mahkeme kararıyla tutuklanmış; fakat yargılama sonrası serbest bırakılmıştır. *Bolu* gazetesinde yayınlanan parti kongresi gündeminde:

Şarkta komünist fırkalarının millî cereyanlara ait görüşleri hakkında durumun tespiti, komünist enternasyonelin dördüncü kongresine gönderilecek murahhasın seçilmesi ve komünist enternasyonelin son faaliyetleri hakkında malumat,

gibi maddeler yer almış ve Türkiye Halk İştirakiyün Fırkası'nın hem gizli hem açık olarak Birinci Millet Meclisi döneminde

komünist hareketlerin her iki cephesinde yer aldığı görülmüştür (Aydemir, 2020: 333).

7.4. Türkiye Komünist Partisi

Türkiye Komünist Partisi, 18 Mart 1920'de Mustafa Kemal'in izni ile yakın arkadaşları Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, Fevzi (Çakmak), ordu komutanları tarafından kurulan ve dağılan Yeşil Ordu'nun bazı önderlerinin de dahil olduğu resmi partidir (Aydemir, 2020: 335). Mustafa Kemal bu şekilde yaşanan gerilimlerin geçirileceğine ve komünist faaliyetlerinin denetim altına alınacağına inanıyordu. Milli Mücadele başarıya ulaşıncaya kolaylıkla dağıtılabilecek, eğer başarılmazsa, parti Ruslara karşı Türkiye'nin bağımsızlığını korumak için araç olarak kullanılabilir. Mustafa Kemal tarafından Hakkı Behiç Bey partinin başına getirilmiştir (Kinross, 2020: 265-266). Parti nizamnamesinde emperyalizm ve kapitalizmin zorbalığına karşı mazlum milletlerin kurtarılması için çalışılacağı, üçüncü enternasyonale bağlılıkları yer almaktaydı (Aydemir, 2020: 334). Bu nizamnamenin hazırlanmasına Dahiliye Vekaleti gerekli izni vermiştir (Kinross, 2020: 265). Türkiye Komünist Partisi temsilcisi olarak Moskova'ya gönderilen Tefvik Rüştü (Aras) ve Fuat (Carım) konuşmalarında; *Türk mücadelesinin emperyalizme karşı yapıldığı, mücadelenin dayanışmaya ve yardıma değer niteliğinin önemini belirtmişlerdir* (Aydemir, 2020: 33).

7.5. Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Partisi

1913 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın suikast sonucu öldürülmesinden sonra yargılananlar arasında bulunan Mustafa Suphi, yargılama sonucu Sinop'a sürgün edilmiştir. Buradan on arkadaşıyla Karadeniz üzerinden Rusya'ya kaçmayı başaran Suphi, Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı Devleti arasında harp çıkınca önce Kaluga, oradan Uralski kampında işçi olarak çalıştırılmış, orada Türk harp esirleriyle ilişki kurmuştur. İlerleyen dönemde Suphi'nin, Sovyetler Birliği'ne bağlı İslam Komiserliği vasıtasıyla Sovyetler Birliği Milletler Komiseri Stalin'le irtibata geçmesi sağlanarak *Yeni Dünya* gazetesinin çıkarılması izni alınmıştır (Oktay, 2017: 89-90). Türkiye Komünist Teşkilatı (TKT), 1918 yılında, Moskova'da kurulmuş, Eylül 1920'ye kadar yaptığı çalışmalarda teşkilat partiye dönüştürülmeyerek, TKT kimliği ile faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu iki yıl içerisinde TKT'nin kurulup gelişmesinde en büyük emeği olan Mustafa Suphi, Haziran 1920'de, teşkilatların faaliyetleri hakkında Rus Komünist Partisine (RKP) verdiği bir raporda, teşkilatların parti

adıyla değil, teşkilat halinde faaliyette bulduklarını ifade etmiştir (Aslan, 1997: 243).

Suphi, 1919'da Tatar bölgesinde yerli komünist örgütleri kurmuş, örgütler temsilci olarak III. Enternasyonal'in I. Kongresi'ne katılmıştır. 1920'de Azerbaycan'da Sovyet devleti kurulduktan sonra Suphi, Bakü'ye geçmiş, orada Bakü Merkez Sovyet Komitesi içinde Türk şubesini açmıştır. Buradan Mustafa Kemal'e 15 Haziran 1920 tarihli bir mektup göndererek, Türkiye'ye gelme niyetini bildirmiştir. Mektup, Bakü'den görevlendirilen Süleyman Sami Bey tarafından Trabzon'da 3. Fırka Komutanı Albay Rüştü'ye teslim edilmiştir. Mektupta, Mustafa Kemal'e hitaben yazılmış bölümün dışında Sami Bey'in sözlü izahatı söz konusudur. Albay Rüştü, mektuba ilave sözlü izahatı rapor şeklinde düzenleyerek 24 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal'e nakletmiştir. Mektupta, Türkiye'deki Bolşevik teşkilata müsaade edilip edilmediği ve Bolşevik programının TBMM'ye tatbikinin durumu sorulmuştur. 13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal, Bakü temsilcisi Memduh Şevket Bey'e, Mustafa Suphi ve Mehmet Emin Bey'lere cevap verdiği mektubu göndermiştir. Mektupta:

Meclis sosyal devrimi sükûnetle uygulamaktadır...Genel prensip olarak mutabık olduğumuz Türk Komünist Partisinin...TBMM ile irtibat kurması ve devam ettirmesi...TBMM'ye tam yetkili bir temsilci gönderilmesi...Bakü Temsilcisi Memduh Şevket Bey'le irtibata geçilmesi" gibi hususlar yer almıştır (Oktay, 2017: 91-95).

Tevetoğlu'na (1967) göre, 10 Eylül 1920'de yapılan Birinci Bakü Kongresi'nde Mustafa Suphi tarafından kurulan ve ilan edilen Türkiye Komünist Partisi ile Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası birleşmişlerdir. Amaçları: *Türkiye'de komünist bir rejim kurmak; Türkiye'yi Sovyet Rusya ile birleştirmek, Türkiye Sovyet Cumhuriyeti kurmaktır* (100). Başkanlığını Mustafa Suphi'nin yaptığı Bakü Merkez Komitesi'nin tüm masrafları Sovyet Hükûmeti tarafından karşılanmaktaydı. Teşkilattan beklenen Türkiye'de Bolşevikliğin yayılması ve benimsenmesinin sağlanmasıdır (Gürün, 1991: 17).

TKP, Aralık 1920'de, Bakü'de İsmail Hakkı başkanlığında *Harici Büro* bırakarak merkezini ve partinin başlıca üyelerini Anadolu'ya sevk etmeye başlamıştır. Bir grup TKP elemanı Tiflis-Batum yolu ile gönderilirken; Mustafa Suphi'nin dâhil olduğu asıl grup, Ermenistan üzerinden Kars'a gitmek üzere 19 Aralık 1920'de, Bakü'den hareket etmiştir (Aslan, 1997: 327).

Mustafa Suphi, 1921 Ocak ayı başlarında grubuyla Kars'a gelmiş ve burada kaldığı 10 günlük müddet sonunda 11 Ocak'ta Kazım Karabekir'le bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Karabekir tarafından, Suphi'ye; Ankara seyahatinden vazgeçmesi, topluca Erzurum ve Trabzon'a gitmeleri ve halkın hissiyatını görmeleri tavsiye edilmiştir. Bunun üzerine Suphi ve kafilesi trenle önce Erzurum'a oradan da Trabzon'a gitmiş, her iki yerde de halkın protesto ve hakaretlerine maruz kalmışlardır (Oktay, 2017: 99-100).

Trabzon'dan 28 Ocak 1920'de sınır dışı edilen Mutafa Suphi ve 13 arkadaşı o gece, Trabzon iskelesinden bindikleri bir motorla Batum'a gönderilmek üzere yola çıkarılmıştır. Hemen ardından kalkan başka bir motorla, Yahya Kahya'nın arkadaşlarından Faik Reis ve ekibi, Sürmene açıklarında, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının motoruna yetişerek hepsini öldürmüş ve denize atmıştır (Aslan, 1997: 355).

Yeşil Ordu, zamanla kuruluş amacının dışına çıkarak, milli kuvvetlerin aleyhine tutum almış, komünizm propagandalarının merkezi haline gelmiştir. Buna istinaden, Mustafa Kemal'in önerdiği bir stratejiyle kapatılmıştır. Ülkedeki komünist akımını kontrol altında tutabilmek için Mustafa Kemal'in izni ile kurulan Türkiye Komünist Partisi dışındaki teşekküllerin tamamının komünizmi yayma amacıyla kurulduğu ve faaliyet gösterdiği muhakkaktır. Mustafa Suphi, Bakü'de, Türkiye Komünist Partisini kurup, Türkiye'deki tüm komünist teşekkülleri bünyesine kattığını ilan etmesi ile ülkede komünist rejimini yaymak istemiştir.

8. II. MOSKOVA GÖRÜŞMELERİ VE MOSKOVA ANTLAŞMASI

Türk heyeti başkanı Bekir Sami Bey'in 30 Ağustos 1920 tarihli raporu, Yusuf Kemal Bey tarafından 18 Eylül'de Ankara'ya getirilmiştir (Sonyel, 2003: 18). Raporda, bir taraftan Rusların Ermeniler için istedikleri Türk topraklarının verilip verilemeyeceği sorulmakta, diğer taraftan Rusların darıtılması yoluna gidilmemesi tavsiye edilmektedir (Tansel, 2019 d: 63). Bekir Sami Bey'in raporundan, Sovyet arazi isteklerinin, Taşnak Ermeni Hükümetini düşürmek için dayatıldığı anlaşıldığından, Mustafa Kemal, bu sorunu lehine çevirmek için kararını verir. Yapılan harekâtla Türk ordusu 28 Eylül'de, 1914 sınırını geçerek 30 Eylül'de Sarıkamış'ı, bir ay sonra da Kars'ı işgal etmiştir (Bıyıklıoğlu, 1959: 20). Ermeniler barış isteğinde bulunmuş ancak barış şartlarını kabul etmemesi üzerine,

Türk kuvvetleri harekâtına devam etmiştir. Bu olayı *Hakimiyet-i Millîye* gazetesi haber yapmıştır (Özmen, 2019: 30). Ankara, 16 ve 22 Ekim tarihli yazılarıyla, Rusların Misak-i Milli'ye aykırı olan isteklerini reddetmiş ve Rus Hükümetinden, Türk milletinin emperyalizme karşı mücadelesine eski azim ve iradesi ile devam etmesi isteniyorsa, Ermeniler için toprak taleplerinden vazgeçmesi istenmiştir. Ekim 1920'de Ruslar, Mdivani'yi Ankara'ya elçi olarak atamış, Mdivani yolda iken aldığı telgraf ile Rusya'nın siyasi ve askeri antlaşma isteğini Gümrü'de bulunan Kazım Karabekir'e 3 Aralık'ta iletmiştir (Tansel, 2019 d: 63-64). Bu süreçte, Ermenistan 8 Kasım'da mütareke ve 2 Aralık 1920'de barış yapmak zorunda kalmıştır (Bıyıklıoğlu, 1959: 20). 6 Aralık'ta Ankara'nın müzakereye hazır olduğu Rusya'ya bildirilmiş ve 7 Aralık'ta Yusuf Kemal Bey başkanlığında Moskova'ya gidecek heyetin kararnamesi çıkarılmıştır (Tansel, 2019 d: 63-64).

Bolşevikler 1920 yılı sonlarında, Avrupa'da beklenen ihtilallerin gerçekleşmemesi üzerine Batı'ya karşı güçlü olabilmek için İslam dünyasının desteğine ihtiyaç duymuş, bu maksatla TBMM temsilcisi Dr. İbrahim Tali'nin gözlemci olarak katıldığı Bakü Kongresi'ni Eylül ayında toplamıştır (Yüceer, 2011: 69).

Şemsutdinov ve Bağirov'a (2022) göre, Sovyet iktidarının Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a yerleşmesinden sonra 22 Aralık 1920'de Lenin şu ifadeleri kullanmıştır: *Bundan başka Afganistan ve özellikle Türkiye ile dostluk ilişkilerinin gittikçe daha çok oluşup sağlamlaştığını belirtmemiz gerekir* (56).

Cebesoy (2017), Doğu'da Ermenilere karşı kazanılan zafer, Batı'da Yunanlara karşı elde edilen bölgesel başarılar, Kilikya'daki başarılar sonucu Fransızların barışçıl siyaset izlemeleri ve Londra Konferansı'na Türkiye'nin davet edilmesinin Rusya'nın izlediği siyasetin değişmesinde etkili olduğuna işaret etmektedir (167). Sonyel'e (2003) göre, Doğu'da Ermenilere, Batı'da Yunanlara karşı kazanılan zaferlere ilave olarak; Çerkez Ethem'in yenilgiye uğratılması, Rusların, Tefik Paşa kabinesinin kurulmasında İngilizlerin rolünün olduğuna inanmaları ve Kemalistlerin daha fazla düşmanlığını kazanarak Batı'ya kaptırmak istememeleri gibi nedenler tekrar görüşmelerin başlamasında etkili olmuştur (43). Okyar (2017) ise, Sovyetler'in Türkiye'ye karşı tutumunun değişmesini iki neden ile ilişkilendirmektedir. İlki, Eylül-Ekim 1920'de başarıyla gerçekleşen Doğu Harekâtı, ikincisi ise, Mustafa Suphi başkanlığında

Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu'ya yerleşmesine müsaade edilmemesidir (110). Ateş'e (2004) göre, Moskova görüşmelerinde Rusya, Kafkas Cumhuriyetleri ile ilgili taviz istedikleri gibi, Ankara'nın geleceğine de fazla güvenmiyorlardı. Ancak Doğu cephesinde 15. Kolordu'nun başarıları ve Batı cephesinde Yunanların durdurulması, Moskova Antlaşması'nın yapılmasında olumlu etkisi olmuştur (145).

Aralov (2021), Çiçerin 'den aldığı bilgiye göre, 1920 yılı sonlarında Lenin'in, genç Türkiye'ye yaptığı olağan dışı bir yardım olayı vardır. Üç Türk savaş gemisi Sultan'ın hükûmetine katılmak istemediklerinden Sinop'ta İngilizler tarafından yakalanmış ve silahlarından arındırılmıştır. Kaçmayı başaran gemiler için Mustafa Kemal Paşa'nın, Sovyet Hükûmetinden yardım istemesi üzerine Lenin, Çiçerin'e gemilere barınak sağlanması, iaşesinin verilmesi ve Mustafa Kemal'in meşru Türk Hükûmetine teslim edilmesini emreder. Gelicik'te karşılanan gemiler, Novorossisk'e getirilir ve silahlandırılır. Gemiler, 1921 yılı başlarında Türk yetkililerine teslim edilir. Mustafa Kemal, Sovyet Hükûmetine ve mahalli deniz makamlarına teşekkür telgrafi gönderir (8-9). Moskova görüşmelerinin tekrar başlaması öncesinde, Lenin'in bu kararının Türk bağımsızlık mücadelesinin desteklenmesi hususunda görüş ve niyetinin olumlu olduğunun göstergesi olarak ele alınabilir.

Türkiye'nin Bekir Sami Bey başkanlığında Londra Konferansı'na katılması Ruslar tarafından şüphe ile karşılanmıştır. Mustafa Kemal, bu şüpheleri gidermek için 6 Şubat 1921 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan demecinde, konferansa katılacak Türk heyetinin Moskova'ya ulaşmak üzere olduğunu, bu konferansta tüm Kafkas sorunlarının Türk ulusu ve Türkiye'nin çıkarlarına uygun çözümleneceği umudunu belirtmiş ve Londra Konferansı'na katılmanın Rusya ile dost ilişkilere zarar vermeyeceğini vurgulamıştır. Buna ilişkin, Çiçerin'in cevaben yazdığı *Mustafa Kemal'in başarılarını kutlama* mesajı yine *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde 8 Şubat 1921 tarihinde yayımlanmıştır (Öztoprak, 1981: 334).

Şemsutdinov ve Bagirov'a (2022) göre, Orta Rusya'nın birçok ilinde etkisini gösteren açlıktan Sovyet halkını kurtarmak için Sovyet Rusya'nın İngiltere ve diğer kapitalist ülkelerde ticaret antlaşması imzaladığı dönemde Sovyet Hükûmeti, Türkiye ile bir askeri antlaşma imzalayamazdı. Sovyet Hükûmeti, 22 Şubat'ta

Türkiye'yle bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalayabileceğini resmen açıklamıştır (36).

Londra Konferansında, Türk barış şartları üzerindeki konuşmalar Bolşevikleri yumuşatmış, Lenin ve Stalin'in süreci hızlandırma çabaları görüşmelere olumlu yansımıştır (Bıyıklıoğlu, 1959: 21). Hem konferansın seyrinde, hem de ulaşılan sonuçlarda Lenin'in katkısı büyük olmuştur (Vandov, 2014: 58).

II. Moskova görüşmelerini yapmak üzere 21 Kasım 1920'de, Moskova Büyükelçiliği'ne tayin edilen Ali Fuat Paşa (Cebesoy, 2017: 147) ve Yusuf Kemal başkanlığındaki Türk heyeti, Kars'ta bir ay kaldıktan sonra Tiflis (21-31 Ocak 1921)-Bakü (1-8 Şubat 1921) üzerinden hareketle 19 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmıştır. 1921 Şubat ayı 23/24 günü gecesi Çiçerin, iki gün içinde askeri hususların kararlaştırılmasını istemiş ve bu teklif heyetçe kabul edilmiştir. Askeri husus iki bölümde ele alınmıştır. Birincisi, askeri yardım hususları, ikincisi iki taraf ordularının müşterek harekâtına ihtiyaç durumunun görüşülmesidir. Türk askeri heyetinde Erkan-ı Harp Kaymakamı Seyfi (Düzgören) Bey, Büyükelçilik Ataşemiliteri Erkan-ı Harp Binbaşısı Saffet (Arıkan) ve yardımcısı Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Kemal ve Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Mithat (Erman) Beyler görevlendirilmiştir. Talep edilen askeri yardım listesi şöyleydi:

- Yüz bin tüfek ve sekiz yüz mitralyöz,
- Her piyade tüfeği için on bin mermi ve her mitralyöz için yüz bin mermi,
- Beş milyon Alman mermisi, bu miktarın hiç olmazsa yirmi milyona çıkarılması,
- Kuvvetli cebel (dağ) topları için en az elli bin mermi, Erharth cebel topları için en az otuz bin mermi,
- Dört toplu on beş batarya Skoda mamulâtı, on buçukluk dağ obüsleri, bulunmadığı takdirde Rus dağ obüsleri ve hep top başına beş yüz mermi, topçu batarya dürbünleri,
- Beş yüz koşu hayvanı
- Yirmi dört adet kara ve deniz uçağı, muhteviyatı dahil,
- En az beş uçaksavar bataryası,
- Denizaltı gemisi, motorbot ve deniz mayınları,
- Türk mavzer tüfekleri için mermi,
- Boş kovanları doldurmak için el makineleri, dumansız barut mermi kapsülleri. (Cebesoy, 2017: 189-191).

Vandov (2014), politik görüşmelere koşut olarak Rus askeri uzmanların Türk tarafının sunduğu yeni askeri yardım listesini incelediklerini ve listede bulunan istekleri şöyle ifade etmektedir: 100

bin tüfek ve her biri için 10'ar bin fişek, 600 makineli tüfek ve her bir için 100'er bin mermi, 100 dağ topu, 20 batarya ve 24 uçak (58-59).

26 Şubat 1921'de, iki heyet Sovyet Harici Komiserliği binasında görüşmelere başlamıştır. Türkiye'yi İktisat Vekili Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal, Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur ve Moskova Büyükelçisi Ali Fuat; Rusya'yı Hariciye Komiseri Çiçerin ile Pan-Rus Merkez İcra Komitesi Azası Celal Korkmazov temsil etmiştir (Cebesoy, 2017: 192-193).

Konferansın açılış konuşmasında Çiçerin, Sovyet halkının emperyalizmle mücadelesindeki başarıya dikkat çekerek, özgürlük için mücadele eden tüm halklara sarsılmaz dostluk ilan ettiğini ve Türkiye'nin doğal müttefiki olduğunu belirtmiştir. Sovyet dostluğunun, Türkiye için politik zorunluluğunun temeli olmak zorunda ise, tüm Doğu halklarının dostluğunun Rusya için uluslararası yaşıntısının en önemli koşuludur diyerek; Rusya ve Türkiye dostluğunun zorbalıkla savaşılan tüm halkların yararına gelişmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Heyet başkanı Yusuf Kemal Bey de, cevaben yaptığı konuşmasında; bu iki halkın beraber yürüyeceğini, Türkiye'nin Rusya'ya yaklaşmakla doğru yolu seçtiğini, kapitalist egemenliğe boyun eğmek istemeyen bu iki gücün birlikte yürüyeceğini ifade etmiştir (Şemsutdinov ve Bağirov, 2022: 36).

Cebesoy (2017), Türk heyetinin antlaşmadaki temel prensiplerini şu şekilde ifade etmiştir:

- İttifak antlaşmasının imzalanması ve Rusların yapacağı her türlü yardımın gizli bir antlaşma olarak esas antlaşmaya ilave edilmesi.
- Misak-i Milli hudutlarının kabul ettirmek.
- TBMM Hükümeti tarafından kabul edilmeyen sözleşme veya antlaşmayı tanımadığını Sovyet Rusya Hükümetine kabul ettirmek.
- Boğazların bütün milletlerin ticaretine serbest olarak açılmasını Ruslara kabul ettirmek.
- Çarlık Rusya'sıyla olan harp borçları ve kapitülasyonların kaldırılması.
- Dünya harbinde esir düşen ve halen Rusya'da bulunan Türk subay ve askerlerinin derhal iade edilmesi.
- Esasları yukarıdaki maddelerde özetlenmiş olanlardan başka her antlaşmada bulunması lazım gelen diğer hususlar: Batum şehri ve limanının bazı şartlar altında Kafkaslara terk edilmesine karşılık Kars doğusu sınırımızı Arpaçay talvegine kadar uzatmak. Bu konu gizli tutulmuştur. Antlaşmadan istenilen sonuç alındığı takdirde, Batum şehrini Kafkaslara bırakacağı bildirilecekti (193-194).

Mustafa Kemal, 1 Mart 1921'de 2. Yasama Yılı Açış Konuşmasında:

Rus Bolşevik Cumhuriyetiyle mevcut ilişkilerimiz iyi bir şekilde oluşmakta ve devam etmektedir. Bu ilişkiyi halen Moskova'da bulunan yetkili heyetinizin katıldığı konferansta daha ciddi esaslara dayandırarak kuvvetlendirmeye çalışmaktayız. Bu çalışmamızın tamamen millet arzusuna uygun olacağına şüphe yoktur (TBMM Tutanakları, 1920)

ifadeleriyle Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından on beş gün önce milletin herhangi bir endişeye ve Bolşeviklik hakkında olumsuz fikirlere kapılmaması için telkinde bulunmuştur.

26 Şubat'ta başlayan görüşmeler olumlu sonuç vermiş ve 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler ile Moskova Büyükelçisi Ali Fuat (Cebesoy), Sovyetler Birliği adına Çiçerin ve Celal Korkmazof imzalamış ve Çiçerin'in isteği üzerine Moskova Antlaşması'nın imza tarihinin değiştirilmemesi şartıyla Türk tarafı, 18 Mart'ta yayın ve ilanına müsaade etmiştir (Cebesoy, 2017: 196-197).

Moskova Antlaşması,

1. Madde ile Rusya, Sevr Antlaşmasını reddedip, Misak-ı Milli sınırları ile yeni Türkiye'yi tanımıştır.
2. Madde ile, Türkiye Batum'dan vazgeçmiştir. Misak-i Milli her üç Liwayı (Kars, Ardahan ve Batum) kapsamaktaydı. Batum'un bırakılması Türkiye'nin Moskova Antlaşmasını yapabilmek için vermiş olduğu tek ödün olmuştur.
3. Madde ile Nahcivan Azerbaycan'a bağlı özerk bölge olmuştur.
4. Madde de taraflar, Doğu uluslarının ulusal kurtuluş hareketleri ile Rusya işçilerinin yeni bir sosyal düzen için savaşımı arasında yakınlık gözlemlenerek, bu ulusların özgürlük ve bağımsızlık hakları ve istedikleri hükümet rejimi ile yönetilmek hakları belirlenmiştir.
5. Madde ile boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması hususu kıyı devletlerinden oluşan daha sonra yapılacak konferansa bırakılmasına karar verilmiştir.
6. Madde ile taraflar iki ulus arasında şimdiye kadar yapılmış tüm antlaşmaların kendilerinin karşılıklı çıkarlarına uygun olmadığı kabul edilmiştir.
7. Madde ile Rusya, kapitülasyonlar uygulamasını yok saymıştır.
8. Madde ile taraflar birbirlerinin işçilerine karışmayacak ve birbirlerine karşı ülkeleri üzerinde örgütler kurulmasına izin vermeyecekleri hususu düzenlenmiştir.
- 9-14. Maddeleri iki devlet arasındaki çeşitli ilişkileri düzenlemekte, ya da düzenleyici antlaşmaları öngörmektedir.
15. Madde de Türkiye'nin Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile yapacağı antlaşmalarda Rusya gerekli girişimlerde bulunmayı yükümlenir.

16. Madde ile antlaşmanın kabul edildiği ve onay belgelerinin en kısa sürede Kars'ta verileceği hükme bağlanmıştır (Sonyal, 2000: 29-36).

Moskova Hükûmeti ile imzalanan barış antlaşması *Hâkimiyet-i Milliyé'*de: *Moskova'da Türk ve Rus delegeleri tarafından imzalanan Dostluk Antlaşma metnini aynen yazıyoruz, başlığıyla gazetenin ilk sayfasında tüm metni yayımlanmış ve haberin altında Rıza Nur ile Yorgi Çiçerin'in isimleri yer almıştır* (Doğramacıoğlu, 2020: 226).

Gerek Sovyet Rusya'nın İngiltere ile diplomatik ilişkilerde bulunması ve ticaret anlaşması imzalaması gerekse TBMM Hükûmetinin Batılı devletlerle görüşmesi 16 Mart 1921'de her iki ülkenin Moskova'da dostluk anlaşması imzalamasına engel olmamıştır (Topal, 2018: 321). Osmanlı Devleti'nin iki büyük düşmanından biri artık dost olmuştur. Rusya, diğer düşmanla daha evvel olduğu gibi birleşerek Türk topraklarını işgale kalkışmayacağını garanti etmektedir. TBMM iki cephede harp etmek ve ordunun arkadan vurulma tehlikesinden kurtulmuştur (Tengirşenk, 1967: 230).

Moskova Antlaşması, uluslararası diplomasi alanında Türkiye için bir zaferdir. Ankara Hükûmeti ilk defa, büyük bir devlet tarafından resmen tanınmış ve uluslararası konumunu kuvvetlendirmiştir (Okyar, 2017: 118-119). Bu antlaşma ile Rusya 10 milyon altın ruble ve iki tümeni donatacak askeri yardımı kabul etmiştir (Bıyıklıoğlu, 1959: 21). Rusya, 1921-22 döneminde Türkiye'ye; tüfek, makineli tüfek, mermi, top, cephane ve diğer askeri malzemeyle külçe altın göndermeyi kararlaştırmıştır (Şemsutdinov ve Bagirov, 2022: 45).

Bu iki yeni devlet, bu dostlukla, eşit oranda birbirlerine yardımcı olmanın gerekliliğini kavramıştır. Antlaşmadan sonra Rusya'nın yardımları hızlanmış; ancak bu yardımlar hiçbir zaman istenen oranda olmamıştır (Meram, 1969: 268). Milli Mücadele sürecinde Türkiye, Ruslardan 37.812 tüfek, 324 makineli tüfek, 44.587 kutu mermi, 66 top ve 141.173 top mermisi almıştır (Özalp, 2020: 219). Bu rakamların Sovyet belgelerindeki rakamlardan çok az farklılık gösterdiğini ifade eden Kolesnikov (2010), kendi belgelerine göre bu yardımlara ilave olarak, Rusların Türkiye'ye 4.000 el bombası, 4.000 şarapnel mermisi, 1.500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi verildiğine dair bilgilerin bulunduğunu belirtmektedir (30).

Vandov'a (2014) göre, Moskova Antlaşması ile Türkiye uluslararası durumunu güçlendirmiş ve tarihinde ilk kez büyük bir devletle, Türk halkının milli çıkarlarını gözeten bir antlaşma

imzalamıştır. Bu antlaşma, Türkiye'nin Milli Mücadele hareketini güçlendirerek, ivme kazandırmış ve zaferle sonuçlanmasına önemli katkıda bulunmuştur (59). Sovyet Hükûmeti, Türkiye'nin kuzey-doğu sınırının güvenliğini sağlayarak işgalcilere karşı; politik, maddi ve manevi destek sağlamış ve devlet yapısının ve egemenliğinin güçlenmesine yardım etmiştir (Şemsutdinov ve Bağirov, 2022: 46). Sonyel'e (2003) göre, bu antlaşma ile Sovyet Rusya, İtilaf devletlerine karşı Türkiye'nin dostluğunu kazanmış, Kafkasya ve Doğu'daki İslam cumhuriyetlerindeki durum ve etkisini güçlendirerek, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da kendilerine karşı isyan çıkma olasılığını ortadan kaldırmıştır. Boğazlarda, Türkiye'nin konumunu güçlendirerek Bolşevikliği yayma hayallerini yitirmemiştir. Öte yandan Türkiye, büyük bir diplomatik zafer kazanarak milli amaçlarını belli oranda gerçekleştirmiş ve daha sonra yapılacak diplomatik görüşmelerde itibarını artırarak, İtilaf devletlerine karşı büyük koz kazanmış, Rusya'dan düzenli olarak askeri yardım almayı başarmıştır (57-58). Burçak'a (1946) göre, Ankara Hükûmeti doğu sınırları ile ihtilafları çözerek, büyük komşusu ile dostluk ilişkilerini kurduktan sonra doğu güvencesinden emin olarak, Milli Mücadele'ye devam etme imkanını elde etmiş; Sovyet Rusya'da bu mücadelede kendi menfaatlerini Türklerin galip gelmesinde görmüştür. Daiault, Sovyetler ile Türklerin eşit kazanç sağladığını ifade etmiş; Baninville'de 1922'de yazdığı makalesinde Türk-Rus dostluğunu:

Herkes tarafından kanun dışı edilen, ayaklanmış ve ümitsizlik içinde bulunan bir Türkiye'nin, tekrar Avrupa'ya girmiş olan bir Türkiye'nin artık Bolşevizm için cazibesi kalmayacağı gibi, Bolşevizm'inde Türkiye için cazibesi yoktur (Burçak, 1946: 54-55)

yorumlamasıyla Moskova Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin artık Bolşeviklikle bir ilişkisinin söz konusu olamayacağını ifade etmiştir.

SONUÇ

Milli Mücadele döneminde, ihtiyaç duyulan silah ve malzemenin sağlanması için Türkiye zorunlu olarak Rusya'ya, Rusya'nın ise, ortak düşman olarak gördüğü İngilizlere ve dolayısıyla emperyalist yayılmacılığa karşı Türkiye'ye yakınlaşmıştır.

Milli Mücadele'nin örgütlenme safhasında Rusya'nın Türkiye'ye gönderdiği gayriresmi kişi ve kurulların gizli Türk örgütleriyle yaptığı görüşmeler ile iki ülke arasında yapılan resmi görüşmelerde, Bolşeviklikle ilgili herhangi konu gündeme

getirilmemiştir. Ancak, Mustafa Kemal'in Rus albayı Budienni ile Haziran 1919'da Havza'da yaptığı görüşmede Budienni'nin, yardım karşılığında Türkiye'de komünistliğin ilan edilmesini arzularındıklarını resmen bildirmesi, Rusya'nın Bakü şehrinde Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisini kurmasına onay vererek partiyi finanse etmesi ve faaliyetlerine destek vermesi, Türkiye'de Bolşevik akımını yayma niyetinde olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal, Meclis'te yaptığı konuşmalarda, Bolşeviklerden yardım alınarak Bolşevik olunamayacağını, dinimizin ve sosyal durumumuzun buna müsait olmadığını ifade etmiş, hem kamuoyunu meclis vasıtasıyla kontrol altında tutmayı başarmış hem de Rusya ile ilişkilerin kesilmemesi için büyük gayret sarf etmiştir.

Bu kapsamda, Sivas Kongresi'nin yapıldığı sırada Halil (Kut) Paşa'yla görüşerek yardımlar konusunda Rusların niyet ve amacını öğrenmek, Rusya ile bir köprü kurmak maksadıyla Halil Paşa'nın Moskova'ya gönderilmesi, Mustafa Kemal'in Rusya ile ilk gayri-resmi ilişkileri başlatması olarak ele alınabilir. TBMM'nin açılmasını takip eden günlerde, Mustafa Kemal'in Lenin'e gönderdiği yardım talebini içeren mektup sonucunda, Rusya ile ilk resmi temas kurulmuş, olumlu cevap alınması üzerine de 24 Temmuz 1920'de I. Moskova görüşmeleri başlamıştır. Bu görüşmede Çiçerin'in Van ve Bitlis'in Ermenilere verilmesi hususundaki ısrarı ve yapılacak yardımı bu şarta bağlamak istemesi, 28 Ağustos'ta görüşmelerin kesintiye uğramasına sebep teşkil etmiştir. Ardından, Mustafa Kemal'in bu sorunu lehine çevirmek için başlattığı harekâtla Sarıkamış ve Kars'ın ele geçirilmesi ilerleyen dönemde yapılacak görüşmelerde, Türkiye'ye durum üstünlüğü kazandırmıştır.

Ayrıca, Batı cephesinde kazanılan zaferler ve Londra Konferansı'na davet edilmesi ile Türkiye'nin durumu daha da kuvvetlenmiştir. Buna mukabil, Rusya'nın İngiltere ile Ticaret Antlaşması yaparak ekonomik; Kafkaslar'da hakimiyetini elde ederek siyasi konumunu güçlendirmesinin Moskova görüşmelerinin tekrar başlamasında etkisi olmuştur. 26 Şubat 1921'de başlayan müzakerelerin olumlu seyretmesi sonrasında 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Yapılacak yardımlara karşı Türk tarafının verdiği tek ödün Batum'daki haklarından vazgeçmesidir. Bu süreç içerisinde, Mustafa Kemal'in Enver, Cemal ve Talat Paşa'yı Milli Mücadele'nin dışında tutarak, tek merkezden yürütülen mücadelenin bütünlüğünü korumuştur.

Mustafa Kemal, öncelikle ülkede oluşmuş komünist parti ve örgütlerini kontrol altında tutabilmek için kendi kontrolünde komünist partisi kurdurmuş, inandığı ve güvendiği arkadaşlarının partide yer almasını sağlamıştır. Bu şekilde, komünist akımı kontrol altına tutmayı başardığı söylenebilir. Aynı zamanda Mustafa Suphi'nin arkadaşlarıyla birlikte Ankara'ya gelmesine engel olarak, Türkiye'deki benzer oluşumlarla irtibatını kesmiş ve bu akımın ülkeye yayılma tehlikesini de önlemiştir.

Türkiye, Moskova Antlaşması ile hem doğu sınırını emniyete almış hem de düzenli yapılan yardımların neticesinde, milli ordunun gücünü, etkinliğini artırmış ve nihai zaferin daha kısa zamanda kazanılmasını sağlamıştır. Rusya ise, bir taraftan Türkiye'ye sağladığı yardımlarla Kafkasya ve Doğu Türkistan'daki Müslüman halkı kontrol altında tutmayı başarmış, diğer taraftan Türkiye'nin kazandığı zaferle kendisi de emperyalizme karşı dolaylı bir zafer elde etmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2019). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Y. Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Alsan, C. (1976). *Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Aralov, S. A. (2021). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*. Çev. H. A. Ediz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arbaç, İ. (2021). "Millî Mücadele Döneminde Türkiye ve Sovyet Rusya Arasında Yapılan Moskova Anlaşması'nın Önemi (16 Mart 1921)." Ed. C. Eraslan, N. Erdem, U. Dere, Ö. Arslan. *Mütarekeden İtibaren İstiklale 1921 Yılında Millî Mücadele*. İstanbul: Türk Ocağı Yayınları.
- Armaoğlu, F. H. (1970). 1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya. VII. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Ankara: TTK.
- Aslan, Y. (1997). *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*. Ankara: TTK.
- Atatürk, M. K. (2018). *Nutuk*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atatürk Araştırma Merkezi, (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*. Ankara: Divan Yayıncılık.
- Atay, F. R. (1955). *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*. İstanbul: Haldun Sel ve Şeriki Hisar Matbaası.

- Atay, F. R. (1984). *Çankaya*. İstanbul: Kral Matbaası.
- Ateş, T. (2004). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2020). *Tek Adam Cilt-II*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bıyıklıoğlu, T. (1959). *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*. Ankara: TTK.
- Burçak, R. S. (1946). *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*. İstanbul: Aydınlık Matbaası.
- Cankut, A. (2018). "Millî Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri". *International European Journal of Managerial Research Dergisi (EUJMR)*. 2 (2): 76-99.
- Cebesoy, A. F. (2017). *Moskova Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Doğramacıoğlu, H. (2020). "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Millî Mücadele Yıllarında Rusya ile Münasebetler". *Troyacademy International Journal of Social Sciences Dergisi*. 5 (2): 219-230.
- Gökmeşe, T. (2008). "Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Türk-Rus İlişkileri (1920-1923)". Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Gürsel, F. H. (1968). *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: TTK.
- İlter, E. (2002). *Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi*. Ankara: MİT Basımevi.
- İnan, A. (2020). *Düşünceleriyle Atatürk*. Ankara: TTK.
- Jaeschke, G. (2011). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. Çev. C. Köprülü. Ankara: TTK.
- Kansu, M. K. (2022). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Ankara: TTK.
- Karabekir, K. (2022 a). *İstiklal Harbimiz Cilt I*. İstanbul: YKY.
- Karabekir, K. (2022 b). *İstiklal Harbimiz Cilt II*. İstanbul: YKY.
- Kinross, L. (2020). *Atatürk*. Çev. N. Salder. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kolesnikov, A. (2010). *Atatürk Dönemi Türk Rus İlişkileri*. Çev. İ. Kamalov. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Korhan, T. (2012). "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1 (24): 91-104.

- Lee, S. J. (2004). *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*. Çev. S. Aktur. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Meram, A. K. (1969). *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*. İstanbul: Kıtış Yayınları.
- Müderrişoğlu, A. (2018). *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Oktay, O. (2017). *Millî Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özalp, K. (2020). *Millî Mücadele 1919-1922 Cilt I-II*. Ankara: TTK.
- Özmen, Z. (2019). "Türk-Sovyet İlişkilerinin Türk Basınına Yansıması (1918-1990)". Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi.
- Öztoprak, İ. (1981). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Saray, M. (1984). *Atatürk'ün Sovyet Politikası*. İstanbul: Acar Yayınları.
- Sonyal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Cilt I*. Ankara: TTK.
- Sonyel, S. (2003). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*. Ankara: TTK.
- Sonyel, S. (2010). *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*. Ankara: TTK.
- Sonyel, S. (2014). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*. Ankara: TTK.
- Soysallıoğlu, İ. S. (1946). *Dünya Milletleri ve Bolşevik Rus Politikası*. İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu.
- Şemsutdinov, A. ve Bağirov Y.A. (2022). *Bir Karagün Dostluğu*. Çev. K. Hakverdi. Ankara: Dorlion Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2006). *Atatürk ve Cumhuriyet*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Tan, M. T. (1974). *Atatürk*. İstanbul: Sümbül Yayınları.
- Tansel, S. (2019 a). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*. Ankara: TTK.
- Tansel, S. (2019 b). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*. Ankara: TTK.
- Tansel, S. (2019 c). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II*. Ankara: TTK.
- Tansel, S. (2019 d). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*. Ankara: TTK.
- Tansu, S. N. (1957). *İki Devrin Perde Arkası*. İstanbul: Nurgök Matbaa.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. Cilt: 1. İçtima: 2. Celse: 4. s. 4. Tarih: 24 Nisan 1336 (1920).

- TBMM Gizli Celse Zabıtları. Cilt: 3. İçtima: 21. Celse: 3. s. 48. Tarih: 29 Mayıs 1336 (1920).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. Cilt: 1. İçtima: 1. Celse: 2. s. 22. Tarih: 3 Temmuz 1336 (1920).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları. Cilt: 1. İçtima: 1. Celse: 3. s. 158. Tarih: 16 Ekim 1336 (1920).
- TBMM Tutanakları Dergisi. Devre: 1. Cilt 9. s. 2. Tarih: 1 Mart 1337 (1921).
- Tellal, E. (2008). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1 (1919-1980)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tengirşenk, Y. K. (1967). *Vatan Hizmetinde*. İstanbul: Bahar Matbaası.
- Tevetoğlu, F. (1967). *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Topal, C. (2012). *Millî Mücadele'de Türk-Rus İlişkileri*. Ankara: Murathan Yayınevi.
- Topal, C. (2018). "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4 (6): 313-330.
- Türkmen, Z. (2001). *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*. Ankara: TTK.
- Vandov, D. (2014). *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*. Ed. A. Bingöl. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Vasilyev, A. (2021). "1921'de Rus Hükûmetinin Gözüyle Türk-Rus İlişkileri ve Türkiye Üzerine Sovyet Stratejileri (16 Mart 1921)". Ed. C. Eraslan, N. Erdem, U. Dere, Ö. Arslan. *Mütarekeden İtibaren İstiklale 1921 Yılında Millî Mücadele*. İstanbul: Türk Ocağı Yayınları.
- Vitol, A. (2010). *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*. Çev. İ. Kamalov, İ. Svitunova. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Yüceer, S. (2010). *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.